

Liber amicorum
voor
André Lascaris

3 oktober 2014

Lieve André,

Met dit liber amicorum ter gelegenheid van je 75ste verjaardag willen wij als DSTS samen met vrienden, collega's, medebroeders en -zusters onze waardering en dankbaarheid tot uitdrukking brengen voor de inspiratie, trouw en het geloofsondericht, die we van je mochten ontvangen. En zoals je zult zien, doet een ieder dat op zijn of haar eigen manier.

In de bijdragen licht iets op van jouw veelkleurige persoonlijkheid. Er zijn enkele rode draden: je bescheidenheid, je vermogen tot luisteren, de wezenlijke geïnteresseerdheid in de ander, het bondig formuleren, je kwikzilverachtige denktrant, de snelheid waarmee je tot de kern komt, je vermogen om 'te schakelen', je onorthodoxe manier om naar mensen en situaties te kijken. En – hoe zeer je van ontmoetingen en gezelligheid kunt genieten.

Sommigen schrijven je in dit boekje een brief, anderen gaan in op een inhoudelijke kwestie,

weer anderen halen herinneringen op – en er zijn saillante anekdotes. De een spreekt je persoonlijk aan, bij de ander treed je in de derde persoon op, soms ernstig, soms speels. Ieder was vrij om op eigen wijze blijk te geven van wat jij voor hem of haar betekent.

We hopen dat je van de bijdragen zult genieten. Mogen ze je tot steun zijn in de komende tijd.

Manuela Kalsky &
Michael Elias

De Verrezen Heer nam ook geen wraak

Op de augustusdag waarop het besluit viel dat André zou verhuizen naar een verzorgingshuis, spraken wij elkaar. Dat gesprek bracht me terug naar een langere ontmoeting met hem in 2001. Ik interviewde hem voor de *Liturgiekrant*, een uitgave van Pax Christi voor de Vredesweek. We hadden het die ochtend over de schoonheid en de waarde van je wortels: het mogen weten waar je vandaan komt en het koesteren van je eigen verhaal. Toen het thema pelgrimage ter tafel kwam, vertelde hij me over zijn ‘pelgrimstocht’ naar het graf van zijn Griekse grootvader in West-Turkije. “Ik ben een Griek”, zei hij op een toon waar lichte ironie in doorklonk, “...of moet ik zeggen een Byzantijn?”

Een identiteit is mooi om te hebben, maar het is ook goed er met enige zelfrelativering mee om te gaan. Lastig wordt het pas wanneer anderen eraan gaan morrelen. Zo kan het boek van de Israëliische historicus Shlomo Sand, die het jood-zijn tot een historische constructie terugbrengt, om die reden maar beter door een Israëliër met joodse wortels geschreven worden dan door een buitenstaander. Niettemin vielen velen in Israël over Sand heen.

Een commissie van de RK Bisschoppenconferentie van het Heilige Land heeft deze week in scherpe bewoordingen het besluit van de Israëliische regering gehegeld dat Palestijnse christenen,

die in het leger willen dienen, zich voortaan ‘Arameeërs’ mogen noemen in plaats van Arabieren. Tegen de christelijke Arabieren in Israël hebben de bisschoppen uitgesproken “Israël geen christenen nodig heeft die hun identiteit hebben vervormd, die zichzelf positioneren als vijand van hun eigen mensen en die soldaten voor de oorlog worden” (*Catholic World News* – 23 september 2014).

Toen ik die berichten las, dacht ik aan de verzuchting van André op die ochtend in augustus: “De wereld zou er beter uitzien, als we allemaal wat van ons overgewicht aan identiteit zouden kwijtraken...”. Dat was geen pleidooi om ontrouw te worden aan jezelf en je afkomst. En als ik naar Israël kijk: je hoeft je als Arabier niet te laten verleiden om in een politiek spel een identiteit aan te nemen die de ander voor je heeft geconstrueerd, waardoor je je zou losmaken van je eigen *roots* – ook al ben je dan geen ‘zondebok’ meer.

Eind jaren negentig stond ik bij het toenmalige Pax Christi een beetje ‘droog’ als het ging om antwoorden op de grote vragen van religie en geweld die in die tijd met kracht naar voren kwamen. Ik werd lid van de Girardkring, waar André ook deel van uitmaakte en waar hij mij inleidde in het denken van de meester over begeerte, mimesis en zondebokken. In de Vredesweek van 2001, met

als motto “Religie en geweld. Geloven in vrede”, probeerde ik mijn nieuw verworven inzichten met de hulp van André en mijn collega Simon Simonse uit te dragen. Ik had beiden uitgenodigd voor een studiedag met als titel: “Een geweldig geloof!” Het eerder genoemde interview met André in de *Liturgiekrant* voor de Vredesweek sloot daarbij aan. Hij zei daarin dat de zogeheten ‘Zondeval van het christendom’ (Heering), de vereenzelviging van staat en kerk, veel groter was tijdens de kruistochten dan onder Constantijn, toen christenen verantwoordelijkheid kregen voor het Romeinse Rijk. Klonk hier niet de verre echo van een Byzantijnse apologeet, vraag ik me nu met een glimlach af? Maar nee, hij is zeker niet die laatste verbitterde Byzantijn. Anders zou de aanhoudende angst voor de islam hem niet zulke zorgen baren. André wenst die angst immers te relativiseren met verwijzingen naar andere mimetisch verlopende conflicten. Hij spiegelt het islamitische Midden Oosten en het christelijke Westen als twee missionaire en geografisch aan elkaar grenzende culturen, die elkaar blokkeren. In het interview van 2001 was de conclusie van André trouwens dezelfde als die ochtend in augustus 2014: “Het is beter een wat weifelende identiteit te hebben”.

Ook toont hij zich in het interview wars van ‘slachtofferisme’. In zijn grote studie over de offertheologie werkt hij met behulp van Girard zijn theologisch denken over geweld en slachtoffers van het geweld grondig uit (*Het Soevereine Slachtoffer. Een theologisch essay over geweld en onderdrukking*, Baarn 1993). Hij maakte mij er in dit boek van bewust dat compassie met slachtoffers en voor ze op komen iets heel anders is dan

slachtoffers in hun rol te bevestigen. Zulke identificaties vindt hij “emotioneel te voor de hand liggend”. Het intrigeert hem dat slachtoffers een groot risico lopen zelf daders te worden. “Als je slachtoffer bent, zijn je eigen grenzen verstoord. Je bent in een soort chaos beland, waardoor je de grenzen van je eigen identiteit en persoonlijkheid niet meer goed kan onderscheiden. Je loopt dan het risico om zelf gewelddadig te worden”. Alsof hij een actueel commentaar over ISIS schreef, schetste hij toen al hoe je als ‘overtuigd’ slachtoffer een spelbal kunt worden van extremistische en criminele groepen. Hij concludeerde met een welhaast profetisch pathos: “Ik zou ze willen zeggen dat het een uitdaging is, om je met Gods hulp uit de rol van slachtoffer te bevrijden. Je moet niet in de dood blijven. Je moet verrijzen.” En vanuit de diepte van zijn eigen christelijke identiteit voegde hij er aan toe: “De Verrezen Heer nam ook geen wraak.”

Voor André is het ‘Girardiaanse’ pacifisme nooit een bekrompen ‘isme’ geworden, maar een onder alle omstandigheden laatste radicale, morele kritiek en zo ook de meest subjectieve en tegelijk objectieve ‘school’, waar dieper mag en moet worden nagedacht over de werkingen van het geweld. Leren dat geweld altijd weer nieuw geweld baart, dat het de ander demoniseert en doodt om van diens gezicht en verhaal af te zijn. Dít werking te kunnen verklaren en verkondigen is misschien wel het meest saillante aan de vredesidentiteit van onze geliefde Byzantijnse predikbroeder.

Gied ten Berge

Beste André,

Namens alle medewerkers en vrijwilligers van de Stichting Dominicanenklooster Huissen feliciteer ik je van harte met je 75e verjaardag. We wensen je bovenal een goede gezondheid en gelukkige levensjaren.

Sinds kort zien we je niet meer dagelijks in Huissen. Niet meer bij de koffie, niet meer op weg naar een bezoekje buiten de deur of op reis. Sinds je verhuizing zien we je niet meer lopen of schuifelen door de gangen. Niet meer een gesprekje bij de koffie, over het dagelijkse nieuws of over fundamentele vragen. Het ging deze zomer snel minder met je gezondheid, waardoor een tijdelijke verhuizing noodzakelijk werd. Je afscheid ging voor ons heel snel. Sommigen hoorden het tijdens of na hun vakantie. Je nam afscheid helemaal in jouw stijl. Je bedankte iedereen en je verontschuldigde je bij iedereen voor het geval je iemand gekwetst had. Dat was indrukwekkend. Terwijl jij met je rustige en wijze aanwezigheid mensen niet snel kwetst.

André, je hebt in al die jaren dat je in Huissen woonde, heel veel broedergesprekken gevoerd, met allerlei groepen en ook veel met jongeren. Als we je hiervoor vroegen, dan deed je altijd mee. Het was mooi om een paar keer zo'n gesprek bij te wonen en ook na afloop te horen hoe de gesprekken met jou indruk maakten. Jouw levensverhaal, jouw wijsheid,

jouw strijd voor vrede, het gedachtegoed van René Girard, jouw vermogen om te luisteren naar mensen en hen te helpen. Dat maakte vaak diepe indruk op de gasten. Je hebt heel veel jongeren en volwassenen daarmee geïnspireerd en de kern van het dominicaans gedachtegoed duidelijker gemaakt. Dank je zeer hiervoor, mede namens de honderden mensen met wie je gesprekken voerde.

Luisteren kun je erg goed, zowel omtrent persoonlijke dingen als zakelijke of politieke vraagstukken. In een huis vol predikers is kunnen luisteren erg prettig. Je bent geïnteresseerd in mensen en in de wereld. Dat bleek elke keer maar weer. Naast luisteren gaf je overigens ook klip en klaar je mening. Dat deed je altijd helder en soms ongezoeten. Het fijne vond ik dat we het ook oneens konden zijn. Je kon heel onbevangen luisteren naar andere meningen.

Je hebt een belangrijke bijdrage geleverd aan de drie kernbegrippen van de Stichting Dominicanenklooster. We worstelden welke drie woorden het beste weergaven wat we wilden zijn. Je luisterde naar onze argumenten en opties en kwam vervolgens met het ontbrekende puzzelstukje. Dank je wel André, dankzij jou zijn we een centrum voor Bezinning, Bezieling en Beweging. Je reislustigheid was ook een kenmerk van je. Dat heb je je hele

leven gedaan. Ook in de jaren dat je gezondheid minder werd, ging je vaak op reis en naar activiteiten buiten de deur. Als er ergens een feestje of etentje was, dan was je erbij en je genoot. Je rustige aanwezigheid vol betrokkenheid was prettig. Het was soms een spannend project als je alleen, met de trein nog, naar Duitsland ging. We hielden ons hart vast. Maar je regelde het steeds weer, soms een chauffeur en soms een vakantiegenoot. Wonderbaarlijk vaak heb je vrouwelijke reisgenoten geregeld om je reizen te kunnen voortzetten.

Je hebt ook diverse malen voor het tijdschrift *Geloven Onderweg* geschreven. Steeds als er een uitdagend en complex artikel moest komen, dachten we als redactie aan jou. Als we je vroegen dacht je even na en zei dat het wel zou gaan. Daarna ging je er mee aan de slag en gaf tussentijds nog een paar keer aan dat het niet makkelijk was. Uiteindelijk kwam

er dan een prachtige bijdrage met verrassende invalshoeken.

Beste André, namens de Stichting Dominicanenklooster Huissen, bedank ik je van harte voor je grote betrokkenheid, je gezelligheid en je wijsheid die je al die jaren van harte met ons en met onze gasten hebt gedeeld.

Het ga je goed en we hopen je nog vaak te zien.

Met hartelijke groet,

Aalt Bakker

Directeur Stichting
Dominicanenklooster Huissen

Je verontschuldigde je bij iedereen voor het geval je iemand gekwetst had

Het hangt nooit van jou af

Als student theologie in Nijmegen werd ik, zonder het te weten, vanaf eind jaren tachtig dominicaans gemarineerd. Jarenlang lag ik te weken in teksten en colleges van leerlingen of oud-collega's van Edward Schillebeeckx en was blij met de helderheid die Ted Schoof af en toe in al die materie aanbracht. Bovendien verdiende ik wat bij door me af en toe een paar uur stierlijk te vervelen als reserveportier van het Albertinum, destijds het moederhuis van de dominicanen in Nederland, waar ook de *Bazuin* en het *DSTS* waren gevestigd.

Ergens in dat dominicaanse landschap liep een man rond die ik moeilijk kon plaatsen. Een kleine man met een wonderlijke naam, die boeiende boeken schreef en voelbaar gezag had onder vakgenoten, maar zonder een positie te hebben. Ja, hij was verbonden aan het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving. Maar was dat niet vooral een residu uit de jaren zeventig? Was hij wetenschapper? Waarom werkte hij dan niet aan de universiteit? Was hij journalist? Waarom werkte hij dan niet voor een krant of tijdschrift? Was hij pastor? Waarom werkte hij dan niet bij een kerk of klooster?

Een kwart eeuw later ben ik gebakken tot zelfstandig journalist en werk ik graag samen met de dominicanen. En met die man met die merkwaardige naam – wat een

zaligheid om in de tijd van Google Lascaris te heten. Je bent altijd te vinden. André Lascaris staat voor mij voor het ideaal van een dominicaanse geleerde: nieuwsgierig, open, geëngageerd, eigenwijs, zelfstandig. En: goed te begrijpen voor welwillende lezers, niet alleen voor vakgenoten. Waar dat toe leidt is een opmerkelijke soepelheid van geest, ook nu hij 75 is geworden en tot zijn eigen verbazing in de herfst van zijn leven is aanbeland, zoals hij onlangs schreef op het blog www.meerdanikzelf.nl, waarvan ik de redacteur ben.

Die soepelheid is des te opmerkelijker omdat zijn lijf het niet is. Al een aantal jaren geleden, toen ik André alleen van een afstand kende, zag ik een verstijving in zijn voorkomen. Inmiddels heeft Parkinson hem goed te pakken. Wat dat voor hem betekent, kan ik niet goed inschatten. André vindt het vreselijk zijn bewegingsvrijheid kwijt te zijn, hij ging zo graag de wijde wereld in. In plaats daarvan komt de wereld nu naar hem toe, in de vorm van vrienden en vriendinnen van heinde en verre. “Ik kom nauwelijks aan gewoon werken toe”, mopperde hij pas, en glimlachte erbij. Tegelijk zei hij eens – ik ken hem als een man van weinig woorden – dat hij zich niet wezenlijk anders voelt nu, omdat hij zich nooit zo met zijn lichaam heeft geïdentificeerd. Het is vooral een woonplaats, die krakkemikkig wordt. Daar valt nog best mee te leven.

Ik heb aan André door de jaren heen een hoop te danken. Hij is geen man van grote verhalen of systemen, maar van zinnen en doorzichten. Natuurlijk las ik bij hem voor het eerst over Girard en de mimetische begeerte. Hij maakte mij gevoelig voor de eenvoudige maar overrompelende betekenis van vergeving in de prediking van Jezus. Hij schreef zowel vriendelijk als vernietigend over de “over zichzelf gebogen spiritualiteit” van deze tijd, die de ontmoeting met de ander en de Ander in de weg kan staan. Hij was het die mij op een aanstekelijke manier vertelde over de dominicaanse opvatting van democratie (zie mijn boekje *Leven met Dominicus*, 2013).

Zo kan ik nog wel even doorgaan. Ik hoop dat hij dat óók doet, dat zijn krakkemikkige woning het nog een tijdje uithoudt. De laatste keer dat ik hem zag, in het Berchmanianum, schitterden zijn ogen van pret. “Toen ik jong was, dacht ik dat oude mensen veel bezig zouden zijn met de dood. Ik weet nu dat dit niet zo is”, schreef hij na zijn recente hersenbloeding in een ontroerend-wijze blog over de herfst van het leven. “Ik zie niet bepaald met verlangen uit naar mijn dood. Want ik leef graag. Ik

leef nu. Ik leef meer in het hier en nu dan in de jaren zestig toen ik jong was en met mij zowel gelovige als ongelovige mensen gespist waren op de toekomst.” In die tekst klonk een levensopvatting door van het voortdurend zoeken naar heelheid, ook in de herfst. Ik vind dat inspirerend en ben er dankbaar voor dat ik met hem mee mag kijken naar het leven.

Het inzicht dat me overigens het vaakst te binnen schiet, heeft André uit de dominicaanse traditie. Hij bracht het met zijn haast Engelse gevoel voor *timing*: ‘Je moet goed je best doen, maar het hangt nooit van jou af’. Daar kunnen we allemaal mee vooruit.

Arjan Broers

Schuldige kennis

Voor André Lascaris, vakbroeder
in de mimetische theorie

Hoewel ik door jarenlange studie goed bekend ben met zijn mimetische theorie, is het lezen van René Girard voor mij iedere keer toch weer een verrassing. Terwijl andere theorieën en opvattingen over mens en cultuur na herhaalde kennisname overbekend zijn, voorspelbaar of vervelend worden, en vaak al snel weer achterhaald zijn, afgelost door nieuwe modes onder de cultuurcritici, is elke Girardianse lezing van weer een andere klassieke tekst verrassend, en vaak onthutsend. Hoe is dat mogelijk? Je zou immers kunnen zeggen dat Girard in elke tekstinterpretatie weer dezelfde ontdekking doet. Maar het is net alsof het telkens weer de eerste keer is: je wordt herinnerd aan iets dat je weliswaar wist, maar dat opnieuw moest worden opgediept uit deze of gene klassieke tekst. Iets dat je al kende, maar niet als je broekzak. Dit is althans mijn ervaring met het lezen van Girard, en überhaupt met bijdragen uit de mimetische theorie. Ik vermoed dat dit een belangrijke aanwijzing vormt over de soort van kennis die door de mimetische theorie wordt verworven en doorgegeven.

Het is kennis waaraan je steeds moet worden herinnerd. Volgens Plato is dit een aanwijzing voor de waarheid van deze kennis. Waarheid komt volgens Plato's Ideeënleer niet uit de vanzelf-

sprekende kennis die we via onze zintuigen opdoen – uit wat we (al dan niet via de media) zien, of van horen zeggen hebben. Waarheid komt voort uit kennis die we verwerven als we grondig nadenken bij wat we horen, zien, of voelen. En zo, door denken, de onderliggende structuren of ideeën in het vizier krijgen. Fundamentele kennis, die we eigenlijk altijd al weten. Vandaar dat ware kennis volgens Plato 'herinnering' is.

Ook de mimetische theorie herinnert ons aan iets wat we eigenlijk al weten, maar dat we maar moeilijk kunnen accepteren, en daarom liever niet willen weten. De beroemde grotvergelijking in de *Politeia* leert ons dat het bij Plato niet anders is. Zowel Plato als de mimetische theorie leren ons dat wij, meestal zonder dat te beseffen, leven als gevangenen. Volgens Girard is het de mimetische begeerte die ons gevangen houdt. Gevangen omdat zij ons maakt tot wat we zijn: kudde-dieren, gedoemd tot nabootsing van elkaars interesse, en het geweld dat daar het gevolg van is. Nee, dat is niet fijn om te weten. Ja, we herkennen de mimetische begeerte eventueel wel bij anderen, maar bij onszelf?

De inzichten van de mimetische theorie passen niet bij ons moderne zelfbeeld van zelfstandige, autonome en authentieke individuen. Girard ondermijnt het zelf als zelfstandig denkend en handelend,

en als er *iets* vandaag heilig is, dan is het wel het zelf. Het zelf, het centraal stellen ervan door filosofie, kunst en wetenschap, politiek en maatschappij, heeft ons immers bevrijd van de horigheid aan traditie, kerk, staat en ander extern gezag? Maar wat nu als de mimetische theorie laat zien dat dit individuele zelf als zelfsturende denker en doener een illusie is, op z'n best een abstractie ten opzichte van een fundamenteelere 'inter-dividualiteit'?

Ons moderne zelfbeeld verklaart tot op zekere hoogte de moeilijkheid en weerbarstigheid van de kennis van de mimetische theorie. En dus dat je er iedere keer opnieuw aan herinnerd moet worden. Maar er is nog een andere reden voor het moeilijk kunnen accepteren van de mimetische waarheid, voor het wegstappen ervan, en voor de vlucht in romantische illusies. Die reden heeft te maken met schuld.

Als de roes van de vervolging voorbij is, als de climax is bereikt en de zondebok is uitgedreven of gedood, ontstaat er bij de meute vaak een besef van schuld. Men is niet voldaan, zoals men dat kan zijn na het bevredigen van een behoefte, maar men realiseert zich in een disbalans te verkeren. Het offeren van een zondebok is dan ook niet een behoefte; het dient juist om de crisis te bezweren die wordt veroorzaakt door het mimetische karakter van onze behoeften. De rust die na het ontaarden van de mimetische crisis door het offeren van de zondebok is gekomen, al is het maar tijdelijk, heeft een hoge prijs. Juist die prijs bepaalt de schuld. Om deze schuld te delgen wordt de zondebok 'vergoddelijkt' om vervolgens tegenover deze nieuwe godheid onze schuld te kunnen uitboeten, om door hem te kunnen worden

vergeven – al is het maar voor even.

Dat klinkt allemaal niet erg eigentijds: deïficatie, uitboeten, schuld. Om te laten zien hoe naïef we vandaag vaak over schuld denken, geef ik het volgende voorbeeld. Stel je rijdt in je auto op de snelweg, en je rijdt veel te hard. Opeens zie je in je achteruitkijkspiegel een snelle politieauto aankomen. Wat voel je nu: schuld? Maar de politie scheurt jou voorbij, op weg naar een andere overtreder. Wat voel je nu: opluchting? Zo ja, dan was het geen schuld die je eerst voelde. Als dat wel schuld was geweest, zou je nu spijt voelen bij het doorrijden van de politieauto. Je had aangehouden willen worden, je had schuld willen bekennen, en je had je schuld willen uitboeten, je had vergiffenis willen krijgen. Door de opluchting weet je dat je alleen maar bang was om gesnapt te worden, en blij dat je aan een boete bent ontkomen.

Sommige schulden kunnen worden afgelost, een hypotheekschuld bijvoorbeeld; sommige schulden kunnen worden vergeven, soms, morele schuld bijvoorbeeld; en sommige schuld is misschien wel onvergeeflijk. Hoe zit het met de schuld de gepaard gaat met het mimetische geweld tegen de zondebok? De term zondebok zelf, in het Nederlands, wijst misschien op de wens verlost te zijn van schuld. De zondebok draagt immers onze zonden, en daarmee onze schuld weg? Maar is dat geen wensdenken, want het is immers juist door de zondebok dat wij, vervolgers, schuldig zijn?

Zijn onze gevangenschap en onze schuld dan onvermijdelijk, en vrijheid en vergeving onmogelijk? Het grootste werk van de vrijheid is dat zij haar eigen verval kan

voorzien, zegt Levinas. Daarmee intervenueert zij in de loop der dingen, buigt zij de tijd. Net zoals vergeving, als zij lukt, een soort tijdreizen is: doordat dader en slachtoffer samen terug gaan naar het verleden, veranderen zij de betekenis van wat hun relatie heeft verstoord of vergiftigd, en maken zij toekomst mogelijk. Zo kan ook de vrijheid dreigende gevangenschap in schuld voorkomen door schuld vooraf in herinnering te brengen. Door kennis dus. Als Jezus tegen de meute die een over-speliger vrouw wil stenigen zegt: 'wie zonder zonde is, werpe de eerste steen' (Joh 8:3-11), herinnert hij aan eerdere schuld en voorkomt hij ergere schuld. En maakt hij van een vervolgende meute mogelijk verantwoordelijke mensen. In dit verhaal komen Levinas en Girard samen. Beiden geven ons kennis waarmee wij verder komen, niet altijd leuk maar wel waar: schuldige kennis.

Joachim Duyndam

Vergeving is een
soort tijdreizen

Vuurstenen vrede

Mijmerend over André's 75 jaar en zijn dienst aan het kerkwerk voor dialoog en vrede, loop ik over de Riesenbergs in ons dorp Cadier en Keer, op 1 september, 75 jaar nadat Hitler bij Gdansk in Polen zijn misdadig avontuur begon. Ik bedenk hoe we beiden 33 jaar geleden, in *De Bazuin*, vanuit Girards nieuwste boek nadachten over theologie en democratie, in reactie op Helmut Schmidt, die beweerd had dat die twee niet konden samengaan.

De Riesenbergs voert me terug in de tijd, 33 jaar, dan 70..., 300... en vervolgens 5000 jaar. Toen er in 1714 een einde kwam aan het interreligieus bloedvergieten, was de grote vredesapostel van toen, Wilhelm Leibniz, er niet gerust op. Twee jaar later stierf hij roemloos. Zijn biologie voert me naar het Polen van Hitlers waanzin, naar Silezië, het Eulenen Riesegebirge. Want mijnbouw (*Bergwerk*) was waaraan Leibniz zijn genie aanvankelijk gewijd had. Met wiskundig inzicht had hij het gevaarlijk werk in die streek geperfectioneerd en Hitler gaf aan de met die kennis gespecialiseerde Todt-firma de taak om onder Zeven Silezische bergen gangen te bouwen voor een nieuw hoofdkwartier. De duizenden werkslaven, van wie er slechts één overleefde, staan me voor mijn ogen, terwijl ik op onze Riesenbergs naar sporen zoek van de mijnbouw 5000 jaar geleden. Vuursteenwinning in donkere mijn-gangen, voor wapens en gereed-

schappen. Liepen er lijnen van deze Riesenbergs naar de andere? Allemaal deel van hetzelfde geweld dat André zozeer verfoeide?

Dat mijn gedachten in die richting gaan, op de dag dat de nieuwe Poolse EU-voorzitter Tusk Hitlers aanval op Gdansk vergelijkt met de Russische agressie in Oekraïne, is begrijpelijk. Maar zou ik blijven steken bij een fatalistisch "niets nieuws onder de zon" – *im Osten nichts Neues* – dan zou ik verraad plegen aan de visie die André heel zijn leven heeft uitgedragen. Want geïnspireerd door het werk van Girard heeft hij juist vanuit de theologie het geloof in een nieuw wijstevig uitgedragen.

De Bazuin van 5 juni 1981, 33 jaar geleden, was gewijd aan de verhouding tussen theologie en democratie. André hekelt er de idee van democratie als stem van de winnende meerderheid. Als zou de stembus, net als dominant wapengeweld, geschillen kunnen beslechten via het gewicht van opgetelde individuen. Wereldwijd blijkt dat een wankel middel te zijn voor conflictoplossing en André pleit dus tegen Schmidt voor andere modellen. Onder zijn leiding wijdde het weekblad veel aandacht aan alternatieven voor de westerse zelfzekere wijsheden. Want was dat model trouwens geen vrucht van juist die theologie die Schmidt afwees en die gebaseerd is op een zoenoffer dat de Almachtige eist van zijn Zoon? Door de bemiddeling

van dat heilsoffer wordt elk individu een evenwaardige eenling en de getalsmatige meerderheid wordt Gods eigen stem...

Schmidts halfslachtige kritiek, geuit op de Goede Vrijdag, hebben wij beiden vanuit Girards mimetische theorie beantwoord met verwijzing naar twee verschillende Afrikaanse stemmen. Want het gebeuren op Golgotha zegt precies het tegendeel. Geen sprake van een compromis dat kan leiden tot een machtige meerderheid. Jezus volgt niet de roep van de meerderheid die schreeuwt om het wonder als bewijs van zijn goddelijkheid. Hij komt niet van het kruis, maar daalt af tot de vertwijfelde machteloze. Gods woord, ja, maar niet als overweldigende macht. Hij is de stem die, ondanks zijn eigen lot, solidair blijft met de medegekruisigde, de wenende vrouwen, zijn moeder... Zijn waarheid is het verbindend gebaar, niet het gelijk in rivaliteiten. Waar hij zijn leven voor veil heeft is de scheppende band die weigert wie dan ook monddood te maken.

De vuurstenen van de Riesenbergen mogen gediend hebben als wapentuig en offermessen. En er mag dan een lijn lopen van de prehistorische mijnbouw via Leibniz tot Hitlers gangencomplex in het Riesegebirge. Maar André is zijn leven lang aandacht blijven vragen voor die andere kant. Geschiedenisboeken weiden uit over wapengekletter en over offerreligies. Mannenwerk. Maar dienden vuurstenen niet vooral voor het gastmaal bereid door vrouwen? Het belangrijkste is dat vuur gemaakt kon worden en voedsel gesneden en gekookt om mensen rond de kookpot te verenigen. Met Girard benadrukte André dat offers geweld behelzen, maar ook dat het doel is vrede te brengen rond de maaltijd. De vuurstenen mogen wel tot veel wapengekletter geleid hebben met religieus gekrakeel

over de waarheid in de coulissen, maar cultureel gezien is de maaltijd hun voornaamste 'wapenfeit'. Gekookt voedsel blijkt belangrijk te zijn geweest voor de groei van de hersenen. Niet in het minst omdat dit maaltijden mogelijk maakte waar men elkaar zichzelf in woord en denken als voedsel aanbood.

Voor André is theologie die de kruisdood ziet als een door God geregisseerde strategie altijd een gruwel gebleven, omdat hij de oorlogszuchtige schema's erachter zag die aan democratie ook niet vreemd zijn. Met oog voor de slachtoffers heeft hij steeds aan een theologie gewerkt die God meer ziet in het vredesgebaar dan in scherpgeslepen leerstukken. De vuursteenmijnen leverden zeker scherp materiaal, maar waren allereerst deel van een handel die mensen met elkaar verbond rond de tafel. De gedachte van een allen-verbindende zelfgave ter voeding van elkaar, die Leibniz ver buiten Europa in China meende te vinden, gaf ook André de drang om elders inspiratie te zoeken. Juist omdat imiterende mimesis, naast bron van rivaliteit, vooral ook de basis van een scheppende kracht is. Friedrich Heer noemde het in zijn Leibniz-biologie symptomatisch dat de eerste verzamelband van Leibniz verscheen in 1914. Een vredesapostel te midden van geweld! Op de kaft wordt hij hooggeëerd genoemd, terwijl de biologie begint met zijn roemloze dood te beschrijven. Die tegenstrijdigheden heeft André als geen ander ook in de kerk gesignaleerd. Toch is hij blijven geloven dat vuursteen niet enkel offers en oorlog bracht, maar de maaltijd die 'eten' transformeert in 'zich te eten geven'. Zou zijn leermeester Thomas dat bedoeld hebben met 'transsubstantiatie'?

Wiel Eggen

Je ontdekt wie je bent

Vijf jaar terug, toen je vijftig jaar dominicaan was en ik je ook mocht toespreken, opperde ik je als duiveluitbanner te willen voordragen bij de instanties die daarover gaan. Dat je in dezen over onbetwistbare kwaliteiten beschikt, heb ik sindsdien bevestigd gezien door verscheidene mensen hier in de zaal aanwezig. Hoe vaak wist je immers niet woorden te vinden waardoor 'de kou uit de lucht was', de satan van de mimetische rivaliteit met zijn staart tussen de benen een vergaderruimte moest verlaten, waardoor destructieve model-obstakel verhoudingen zich oplosten in vreedzame conversaties, heilzaam voor elk. U heeft het al begrepen, waarde toehoorders: net als André ben ik geboeid door het werk van de Frans-Amerikaanse *maître penseur* René Girard, ter gelegenheid van wiens eredoctoraat aan de Vrije Universiteit wij elkaar in 1985 leerden kennen.

Zo vreedzaam als ik het net schetste, gaat het er in de tweemaandelijksse bijeenkomsten van de Girard Studiekring zelden aan toe, want volgens een ongeschreven protocol beginnen we daar weliswaar altijd braaf met een rondje reacties op ons huiswerk, maar zodra de discussie aanvangt, raken wij begeesterd met heilig vuur, dat in veel opzichten minder op het Pinkstergebeuren lijkt dan op de mimetische chaos waar we ons op metaniveau zo ijverig in verdiepen. Het verschil met het cultuurscenario van onze leer-

meester is dat we om de rust te herstellen geen zondebok aanwijzen. Dat durven we niet. Omdat André erbij zit.

De afgelopen jaren waren ons beider ontmoetingen het meest intensief toen we in de zomer van 2011 een boek maakten ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van onze studiekring, met bijdragen van de leden. Vrijwel elke vrijdag zoefde ik over de A12 naar Huissen, waar jij achter je bureau zat en ik plaatsnam op een van de fauteuils daarvoor. We gingen niet samen de zithoek in, zoals jij aanvankelijk had voorgesteld. Ik wilde namelijk een beetje naar je opkijken, want je bent nu eenmaal ouder en wijzer. Dat laatste meen ik echt, terwijl ik

het toen toch met een grijns op mijn gezicht heb uitgesproken. En ik heb het idee dat die gelaagdheid in onze conversatie, waar jij *sowieso* een meester in bent, ons overleg telkens weer tot een vrolijk-serieuze aangelegenheid maakte. Samen een boek maken is een kwetsbare onderneming, want wij konden niet uitvlaken dat we van tijd tot tijd ook over andere zaken dan ‘hoe we er bij zouden gaan zitten’, van mening verschilden, waarover we gemakkelijk conflicten hadden kunnen krijgen: over de titel, over onze gemeenschappelijke inleiding, de flaptekst. En we zijn ons hyperbewust van het spook der mimetische rivaliteit. Nu moet ik eerlijk bekennen, een beetje rivaliseren niet slecht te vinden. Jaren terug heb ik de gein ervan leren inzien tijdens een onderzoek naar plat Haags, in de toen nog voornamelijk autochtone Schilderwijk, *bij de jongens op de bouw, die mekaar graag mochten voeren en zuigen*. Je maakt jezelf – als het vanuit goed vertrouwen geschiedt – aantrekbaar en er ontstaat in de confrontatie creativiteit; je ontdekt wie je bent, waar je voor staat. Bij het bekritisieren en redigeren van onze opzetjes ontdekten wij welke woorden voor elk van ons taboe of juist noodzakelijk waren. “Waarom heb je dat geschrappt? Daar draait het toch om? Dat moet er weer in hoor!” Maar soms ook niet, bleek later. Voor velen van u zal het herkenbaar zijn: *Flectamus genua. Levate*.

En dan was er de stijl van de artikelen die we binnenkregen, het commentaar dat we op voorversies van onze scribenten bedachten: gingen we dat schriftelijk, telefonisch of *face to face* communiceren? Kwam er een taakverdeling: de een doet het vuile werk en bij de ander kan de auteur uithuilen? Bij een buitengewoon geleerd en cryptisch artikel wilde ik na de zesde versie het gesprek met de auteur toch nog

maar weer eens aangaan, omwille van de helderheid voor de lezers natuurlijk. Jij zei: “Laten we hem niet langer martelen.” Ik voelde me als Abraham in gesprek met God over Sodom met mijn pleidooi, “Mag ik nog één poging wagen?” Ik durf hier nu wel publiekelijk te verklaren dat André en ik er heel goed uit zijn gekomen. *Our finest hour* beleefden we tijdens de presentatie van het boek – waarvoor André na weken brainstormen als titel met een vanzelfsprekend overwicht ‘Rond de crisis’ had gesuggereerd. In een afgeladen zaal van de Amsterdamse Balie werd de bijeenkomst voorgezeten door ons kringlid Nico Keijzer en Manuela Kalsky kreeg het eerste exemplaar. We hielden beiden een praatje, waarin jij het verhaal vertelde van je vader in Amsterdam, die dankzij zijn intuïtie omtrent de mimetische beginselen, de onverkoopbare haringen van zijn buurman voor veel meer van de hand kon doen dan buurman er voor had durven vragen. Het publiek begreep het direct en het is tekenend voor jou dat je met saillante anekdotes ingewikkelde begrippen en gecompliceerde situaties voor je medemensen aanschouwelijk maakt.

Ik zou nog veel meer moois over jou te berde kunnen brengen, André, maar met een parafrase op de evangelist Johannes zou ik willen zeggen: als ik dat allemaal in bijzonderheden zou gaan vermelden, zou de wereld op deze Corvershof te klein zijn. Gonny en ik wensen je toe dat je in de komende periode, die vermoedelijk niet gemakkelijk zal zijn, toch vreugde kunt vinden in elke nieuwe dag. Vanuit onze studiering hebben we nog een cadeautje voor je, dat onze huidige voorzitter Rob Gast je zal overhandigen.

Michael Elias

...ein Kranz von zwölf Sternen auf ihrem Haupt (Offb. 12,1)

*Über die leere Mitte einer offenen europäischen Demokratie**

Lieber André,

in meinen Unterlagen findet sich die Fotokopie eines zwei Seiten langen, maschinenschriftlichen Textes von dir: auf Deutsch und undatiert. Er trägt die Überschrift “Keine Seele für Europa” und spielt auf Jacques Delors an, der ja “Europa eine Seele geben” wollte. Der französische Sozialist bekleidete von 1985 bis 1995 das Amt des EU-Kommissionspräsidenten. In einem Vortrag 1992 im Rahmen einer Tagung der “Konferenz Europäischer Kirchen” (KEK) sagte Delors:

Wenn es uns in den kommenden zehn Jahren nicht gelingt, Europa eine Seele zu geben, es mit einer Spiritualität und einer tieferen Bedeutung zu versehen, dann wird das Spiel zu Ende sein. Daher möchte ich die intellektuelle und spirituelle Debatte über Europa wiederbeleben.¹

Delors schwebte ein diskursiver Prozess über Ziele und Bedeutung der europäischen Integration vor. In diese Debatte hast du, André, mit deinem Text eingegriffen: kritisch, so wie es deine Art ist. Gestört hast du dich vor allen Dingen an dem Wunsch nach einer starken christlichen Identität Europas. Das Bild, in dem dieser Wunsch symbolisch Gestalt annimmt, erkennst du in der

Flagge der Europäischen Union. Dein Text “Keine Seele für Europa” beginnt wie folgt:

Die europäische Flagge – ein blaues Feld mit einem Zirkel von zwölf (...) Sternen – ist ein Manifest. Im Mittelpunkt der Flagge, zwischen den Sternen, müssen wir uns das Antlitz von Maria vorstellen. Diese Flagge repräsentiert ein christliches Europa.

Abb. 1: Flagge der Europäischen Union²

Abb. 2: Marienstatue auf der Annasäule, Innsbruck³

Dein theologischer Hinweis auf den marianischen Ursprung der europäischen Flagge hat mich damals, als ich deinen Text zum ersten Mal las, fasziniert. Seitdem habe ich mich in einer ganzen Reihe von Vorträgen und Artikeln auf diesen politisch-theologischen Zusammenhang bezogen.

Gleichwohl muss ich dir widersprechen. Und da ich weiß, dass du, André, kontroverse Diskussionen nicht scheust, darf ich meinen Widerspruch wohl auch auf deiner Geburtstagsfeier formulieren. Widersprechen muss ich dir, weil deine Schlussfolgerung, die du aus der marianischen Leerstelle ziehst, m.E. in die falsche Richtung zielt. Die Flagge repräsentiert gerade *kein* christliches Europa. Denn wo Maria im christentümlichen Kontext ihren angestammten Platz hatte, prangt nun – deutlich sichtbar – eine Leerstelle. Übriggeblieben sind allein das marianische Blau sowie die Sterne der Gloriole (vgl. Offb 12,1) – beides Verweise auf etwas, das einmal war⁴, jetzt aber nicht mehr ist – oder vorsichtiger formuliert: was einmal im Modus des Ästhetischen sinnenfällig wurde, sich nun jedoch dem Anblick entzieht. In hermeneutischer wie auch in ästhetischer Hinsicht ist die europäische Flagge mit ihrem in der Mitte leeren Strahlenkranz ein Sinnbild negativer politischer Theologie.

Es gibt noch ein drittes Flaggenbild, das in diesen Zusammenhang gehört. Christian Bauer – Pastoraltheologe an der Universität Innsbruck, Laiendominikaner und Non Resident Fellow des Institut M.-Dominique Chenu in Berlin darüber hinaus auch – hat mich darauf aufmerksam gemacht. Der Fahnentyp, den ich meine, war vor nunmehr ziemlich genau 25 Jahren in Deutschland, Rumänien und anderen mittelosteuropäischen

Staaten zu sehen:

*In ihrer Mitte prangte ein großes Loch: aus den alten Nationalflaggen waren Hammer und Sichel – die Symbole der profanen Religion des Kommunismus – ausgeschnitten worden.*⁵

Abb. 3: DDR-Fahne mit herausgeschnittenem Emblem, 1989⁶

Abb. 4: Rumänische Flagge mit herausgeschnittenem kommunistischen Symbol, 1989⁷

Der fehlende Hinweis auf das Christentum wie auch der fehlende Hinweis auf die profane Religion des Kommunismus markiert inmitten der politischen Repräsentationssymbolik eine 'Leerstelle': Der Ort der Macht ist leer! Der französische Philosoph Claude Lefort, auf den ich mich beziehe, erkennt in dieser κένωσις der Macht den „revolutionäre[n] und beispiellose[n] Zug der Demokratie“⁸. Radikale Demokratie ist in dieser Linie zu fassen als ein „Diskurs, aus dem hervorgeht, dass die Macht niemandem gehört, dass diejenigen, die sie ausüben, sie nicht innehaben.“¹⁰

Die ungarische Philosophin Agnes Heller hat diese letztlich nichtdarstellbare Leerstelle ins Theologische gewendet. Im Anschluss an Jacques Derrida und dessen Denkfigur eines schwachen Messianismus¹¹ verortet sie im Zentrum des politischen Raums einen *leeren Stuhl*. Dieser steht jeder religiösen (Wieder-)Aufladung der Politik im Weg – auch einer christentümlichen Reaktivierung der europäischen Politik! Heller schreibt:

*Der leere Stuhl wartet auf den Messias. (...) Die Politik kann diesen unbesetzten Stuhl nicht gebrauchen; aber solange man den Stuhl belässt, wo er ist, dort, genau dort, im Zentrum des Raumes, wo er in seiner warnenden, vielleicht sogar pathetischen Leere fixiert bleibt, müssen die politischen Handlungsträger sein Dasein immer noch in Rechnung stellen. (...) Alles übrige ist Pragmatismus.*¹²

Ob fehlendes Zentrum, symbolisches Loch oder unbesetzter Stuhl: Alle diese Negationen zeigen an, dass der Ort der Macht leer ist und in der Demokratie nur diskursiv umkreist werden kann. Genau dies hat zur Folge, dass auch die

Kirchen die leere Mitte der offenen Gesellschaft nicht wieder besetzten dürfen. Vielmehr haben sie die Negativität im Zentrum aller Politik zu verteidigen – „und zwar um jenes 'deus semper maior' willen¹³, dessen inkarnierte Präsenz inmitten der alltäglichen „Ordnung der Dinge“¹⁴ bleibend auf etwas Anderes verweist.¹⁵

Ulrich Engel

* Theologisches Statement zur Feier des 75. Geburtstages von André Lascaris OP (DSTS) am 3.10.2014 in Amsterdam.

1) Zit. nach Michael Kuhn, Die Rede von der "Seele Europas". Eine Metapher, ein Missverständnis und die Folgen, in: europeinfos. Newsletter der COMECE und des Jesuit European Office Nr. 163 (September 2013), unter: <http://www.comece.eu/europeinfos/de/archiv/ausgabe163/article/5938.html> [Aufruf: 20.9.2014]. Weiter heißt es im Text: "Ich lade die Kirchen ein, sich daran aktiv zu beteiligen. Wir möchten diesen Prozess nicht kontrollieren, es ist eine demokratische Debatte, die nicht von Technokraten monopolisiert werden darf. Ich möchte einen Ort des Austauschs schaffen, einen Raum für Diskussion, der offen ist für Männer und Frauen mit Spiritualität, für Gläubige und Nichtgläubige, für Wissenschaftler und Künstler. ..."

2) Quelle: <http://europa.eu> [Aufruf: 20.9.2014].

3) Quelle: www.bilder.tibs.at [Aufruf: 20.9.2014].

4) Vgl. Art. "Maria, Marienbild", in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Sonderausgabe, Freiburg/Br. 1994, Band 3, Sp. 154-210; Art. "Mandorla", in: ebd., Band 3, Sp. 147-149; Art. "Farbensymbolik", in: ebd., Band 2, Sp. 7-14.

5) Christian Bauer, "Gottes Präsenz in offener Gesellschaft – sieben Thesen zur Religiösen Dimension des 11. September", in: *ESPACES Rundbrief* Nr. 26 (Dezember 2001 – März 2002, o.S.).

6) Quelle: <http://www.hdg.de/bonn/presse/pressefotos/2009-pressefotos/pressefotos-vom-15052009/> [Aufruf: 20.9.2014]; © Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik.

7) Quelle: http://de.wikipedia.org/wiki/Flagge_Rum%C3%A4niens [Aufruf: 20.9.2014].

8) Claude Lefort, "Die Frage der Demokratie", in: Ulrich Rödel (Hrsg.), *Autonome Gesellschaft und libertäre Demokratie*, Frankfurt/M. 1990, 281-297, hier 293.

9) Ebd.

10) Ders., *Fortdauer des Theologisch-Politischen?* Aus dem Französischen von Hans Scheulen und Ariane Cuvelier (Passagen Forum), Wien 1999, 50.

11) Vgl. Jacques Derrida, *Marx' Gespenster*. Aus dem Französischen von Susanne Lüdemann, Frankfurt/M. 1995, 123.

12) Agnes Heller, "Politik nach dem Tode Gottes", in: Jörg Huber / Alois Martin Müller (Hrsg.), *Instanzen / Perspektiven / Imaginationen (Interventionen 4)*, Basel – Frankfurt/M. 1995, 75-94, hier 94.

13) Christian Bauer, "Flagge zeigen für die leere Mitte. Theologische Randbemerkungen zum europäischen Sternenbanner", in: *Wort und Antwort* 3 (2002), 182.

14) Vgl. Michel Foucault, *Die Ordnung der Dinge. Eine Archäologie der Humanwissenschaften*. Aus dem Französischen von Ulrich Köppen, Frankfurt/M. 1971, 26 u.ö.

15) Zur theologischen Weiterführung vgl. Ulrich Engel, "Anderes in der Ordnung der Dinge sichtbar machen. Sondierungen zur Säkularisierungsthematik mit Charlie Brown & Co.", in: *Philosophisch-Theologische Hochschule Münster (Hrsg.), Jahresbericht 2013/14* [im Druck]; ders., "Das Andere in der alltäglichen Ordnung ansichtig machen. Zur Pastoral der Orden in einer säkularen/religionsaffinen Welt", in: *Ordenskorrespondenz* 54

André en de buitengaatsheid

Toen André Lascaris toetrad tot de redactie van ons weekblad *De Bazuin*, ontdekte ik al vrij gauw dat een theoloog niet per se in een godgewijde isoleercel zit te studeren. André had in Oxford gewoond, reisde regelmatig als vredesambassadeur naar Ierland en had met lezingen (of retraitepreken?) door Zuid-Afrika getoerd. In elk geval deed met zijn komst de buitengaatsheid bij *De Bazuin* haar intrede. Ik breng twee tochten in herinnering.

Op 24 september 1976 werd hij voor het eerst in het colofon vermeld: “dr. A. Lascaris (secretaris)”, welke functie hij samen met ondergetekende ging vervullen. Het redactie-bureau was ingericht boven de voordeurhal van het Albertinum in Nijmegen, een sobere dominicaanse kloosterkamer met een paar kasten, een vergadertafel met stoelen en twee ‘vooroorlogse’ typemachines. André kwam telkens over vanuit het klooster in Huissen, waar hij woonde. Deze situatie duurde echter niet lang. Al een maand later wordt in het blad als redactie-adres een postbus in Huissen vermeld. André had het blad meteen maar mee naar huis genomen en dat bleef zo tot aan zijn vertrek, 1 september 1981.

In deze vijfjarige periode heeft de buitengaatsheid flink furor gemaakt: tweemaal maakten wij, de beide secretarissen, een reportage in een min of meer ver-

verwijderd buitenland, in Rome en in Curaçao. In Rome (eind maart 1979) ging onze aandacht vooral naar het bisdom Rome. En hoewel de conciliaire ramen en deuren van de kerk door Johannes Paulus II nadien stevig zijn dichtgegrendeld, kwamen we toen nog optimistisch terug. In de redactionele inleiding van het dubbelnummer waarin we onze belevenissen publiceerden, onder de titel *Geloven in Rome*, konden we dan ook schrijven: “De kerk begint in Rome, juist in Rome, weer gewoon helemaal opnieuw.” Het is navrant dat we uit de mond van bisdomstaffunctionaris mgr. Luigi di Liegro toen al optekenden: “Het bisdom Rome verkeert deze jaren in een dramatische situatie. We zullen fundamentele keuzen moeten maken. Ofwel we laten alles bij het oude en we blijven werken met een kerkopvatting, waarin alles geconcentreerd is rond de figuur van de priester, met uitsluiting van alle anderen. Ofwel we erkennen de specifieke roeping, de aparte verantwoordelijkheid en de speciale taak van de leek in het kerkelijk werk. In het eerste geval moeten we erop rekenen, dat we tegen het jaar 2000 de helft van alle parochies zullen moeten sluiten” (het bisdom Rome telde toen 285 parochies).

Enkele jaren later gingen we op reportage naar Curaçao (febr.-maart 1981). De vlucht daarheen begon met een tegenslag. André was namelijk ingestapt met een fikse neusverkoudheid en dat

wreekte zich. Toen namelijk de cabinedruk automatisch werd aangepast, veroorzaakte dat bij hem een geweldige oorpijn. Drie liefvallige stewardessen bekommerden zich om hem en brachten de kwaal, nog voordat we aan de Atlantische oversteek begonnen, tot een aanvaardbaar niveau terug. Op Curaçaos Hato Airport International kregen we een Volkswagen-kever tot onze beschikking, waarmee we het hele eiland hebben afgegraasd. We bezochten en interviewden bijna iedereen, van de emeritus-bisschop Johannes Holterman, dominicaan, en bisschop Wim Ellis, sinds 1869 de eerste niet-dominicaan als kerkelijk bewindvoerder van het eiland, tot de dame van de huishouding in het dominicanenconvent in Willemstad.

De dominicanen drukten een flink stempel op het katholiek-kerkelijk leven. Dat wil overigens niet zeggen dat er geen andere religieuzen op Curaçao werkzaam waren. Er waren ook Fraters van Tilburg, Broeders van Dongen, Zusters van Roosendaal, Zusters van Schijndel, Zusters van Asten, Franciscansen van Breda, wat aan iemand van hen de opmerking ontlokte, “dat het Papiamentu (op Curaçao) of het Papiamento (op Aruba) uitgesproken moet worden met een Brabants accent”.

De dominicanen hadden wel met enige argwaan opgezien tegen de komst van die twee ‘Bazuinjongens’: hoe zouden die oordelen over hun missionaire activiteit en hoe zou dat dan in de pers komen? De reportage werd in april gepubliceerd onder de titel *Entre medio*, dat volgens de Antilliaanse schrijver Frank Martinus Arion zoveel betekent als ‘tussen hangen en wurgen’. Grote vragen waren toen al: hebben wij Nederlanders wel op de juiste wijze ontwikke-

lingswerk verricht, “doordat we in Nederland op z’n best aan de schoolkinderen leerden waar de Antillen ongeveer lagen, terwijl de Antilliaanse kinderen vele jaren hebben moeten leren dat de Rijn bij Lobith hun land binnenstroomde.” Aldus de redactionele inleiding van de reportage.

De redactie stelde toen ook al vast: “De nog aanwezige geestelijkheid, grotendeels van dominicaanse snit, vergrijst snel (over vijf jaar zijn tien mensen ouder dan zeventig) en het probleem rijst: hoe dan? En dus ook: hoe nu?”

En de jezuïet Amado Römer, telg van een beroemd Antilliaans geslacht van bestuurders, zei in zijn interview: “God is toch niet zo gek, dat hij ons hier op de Antillen neerpoot en dan zegt: ‘Zo, nu zijn jullie voortaan afhankelijk van Hollanders’. En als wij dan mensen van buiten halen, zegt God: ‘Wat doen jullie toch idioot. Leer het nou zelf eens’. ... Zolang we met buitenlanders blijven opvullen, is dat een soort stopverf. Die pakt niet, droogt uit en valt eraf...”

Beste André, toen ik in de *good old Bazuin* onze reportages nog eens nalas, heb ik geconstateerd dat we onze interviews zonder auteursnaam hebben gepubliceerd. Wie van ons beiden welke tekst heeft geschreven, is dus niet meer na te gaan. Bovenstaande herinneringen heb ik er uitgelicht. Misschien zijn het ook jouw herinneringen. Herinneringen aan de dagen waarop we op stap waren ten dienste van kerk en kerkvernieuwing. Samen hebben we de nodige kilometers afgelegd, te voet, met de auto, met het vliegmechanisme. Mijlener zijn we weggeweest.

Na die vijf jaar zijn we, elk voor zich, nog publicitair actief gebleven. Jij schreef boeken, waarvan ik er een mocht eind-redigeren. Voor dat boek, over “wegtrekken uit conflicten” zocht je een pakkende titel. Uitgaande van de evangelische Bergrede (Matteüs 5, 41) waarin wordt aangeraden om een tweede mijl mee te gaan met degene die je één mijl wil laten gaan, heb ik toen *De Tweede Mijl* voorgesteld en dat is de titel geworden.

André, ik herhaal de zin, die je voorin mijn exemplaar neerschreef: “bedankt voor de tijd van samenwerking zonder conflicten.”

Lambert van Gelder

André in het Dominicaans Toerustings Centrum (DTC)

Tweede helft jaren zeventig was André vanuit het Dominicanenklooster in Huissen actief betrokken bij wat landelijk het Dominicaans Toerustings Centrum zou worden. Het ging in eerste instantie om cursussen voor vrijwilligers in parochies. Maar ook anderen waren welkom “die buiten de parochiële structuren bezig zijn met de overdracht van de christelijke traditie: wijkverpleegkundigen, onderwijzers, bejaardenverzorgers en anderen”. Als predikbroeder wilde hij niet binnen kerkmuren of parochieverbanden blijven, maar stelde hij zich een “nieuwe plaats van prediking” voor ogen. Het gaat niet om kerk als doel op zich maar om het rijk Gods in de wereld van vandaag.

Opvallend – zeker in een periode dat het persoonlijke groeiproces wordt geadoreerd – is zijn omschrijving van het doel van het toerustingswerk in een interne brochure bij gelegenheid van het tienjarig bestaan van het Dominicaans Toerustings Centrum: “Het gaat primair om een *leer*proces, waardoor de deelnemers in contact komen met woorden die *groter* zijn dan zichzelf, om vervolgens zelf woorden te vinden die hen en door hen anderen een weg wijzen in de wereld van nu.” Dat een predikbroeder dit schrijft is niet verwonderlijk: deze woorden omschrijven precies de uitdaging waarvoor predikers zich altijd weer gesteld

zien. Want het gaat niet om informatie uit een afgesloten verleden, maar om de *relevantie* voor deze tijd van het aloude verhaal van God met ons.

Voor de cursisten werkt hij dit concreet uit in het beeld van een “boek dat opgegeten wordt” (Apoc.10, 9-11), zodat zij in staat worden gesteld in eigen woorden bijbels te spreken en met eigen daden bijbels te handelen. Daarmee valt het woord bijbel. Kerkelijke vernieuwing, zo stelt hij, komt niet tot stand zonder hernieuwd contact met de Schrift. Die Schrift is een ‘tegenover’, een ander met een eigen geluid, met wie de cursisten in gesprek gaan. Zij is niet simpel een echo van wat ‘het algemeen menselijk denken en aanvoelen’ genoemd wordt. De Schrift vertegenwoordigt een tegenbeweging, zoals die aan de dag treedt in de profeten. Dit betekent dat de bestaande orde kritisch onder de loep wordt genomen en het volk van God wordt opgeroepen tot ommekeer; tot bezinning op de vraag: waar is het om begonnen? “We accepteren de Schrift als een nieuwe, vreemde wereld – met weliswaar een eigen ontstaansgeschiedenis – maar die precies als geheel een tegenover vormt. In de *dialogo* met dit ‘tegenover’ wordt ons, zoals in elke dialoog, duidelijk waartoe wij geroepen worden.”

Dialoog van mensen van nu met de oude bijbel. Maar dan wel door

samen te lezen en in onderlinge dialoog uit te wisselen wat ieder opvangt. “Gij hebt maar één Meester en allen zijn broeders en zusters van elkaar” (Mat. 23, 8). “Steeds gaat het er om dat mensen door het lezen van de Schrift leren zelfstandig, maar wel *in verbondenheid* met anderen, hun geloof te verwoorden en aan anderen door te geven.” Het gaat om een gemeenschap van *mondige* mensen.

Niet enkel denkend is men bezig maar ook in muziek, gebaar en symbool. De hele mens is erbij betrokken met hoofd, hart en handen. Het is ook van belang wat langer bij elkaar te zijn dan een enkele ochtend, middag of avond, om zo iets gewaar te worden van wat het hart was van de eerste gemeenschap van Jezus’ volgelingen: “Zij volhardden in de leer van de apostelen en in de gemeenschap, in het breken van het brood en in

de gebeden. De menigte van hen die geloofden, was een van hart en een van ziel; en niemand zei dat iets van wat hij bezat, van hemzelf was” (Hand. 2,42 en 4,32). In het samen leven, studeren en vieren wordt de cursusgroep een vindplaats van hoe kerk *ontstaat* en hoe kerk *kan* zijn.

Met het oog op deze zich steeds vernieuwende kerk staat niet het aanleren van bepaalde methoden van communicatie voorop, maar meer de ontwikkeling van het vermogen tot *creativiteit*. “Wij geloven minder in handige methodieken om een bepaalde visie over te dragen, dan in het bewerken van de bodem van waaruit allerlei planten en vruchtbomen kunnen ontspruiten.”

Jozef Essing o.p.

Lieve André,

“Gelijkheid is een bron van geweld. Wist jij dat Nico?”

Het is zondagmorgen.

We zitten koffie te drinken bij Aat van Rhijn thuis.

Nico Pieck, mijn toenmalige echtgenoot, en ik zijn bij Aat in de Ruine-kerk in Bergen geweest, waar Aat als predikant in de dienst voorging. Nicolien zorgt voor de koffie.

Ik zit op de bank en hoor de gesprekken aan. En ik ben met stomheid geslagen: gelijkheid, dat is nu juist waar ik als vrouw naar streef! Hoezo bron van geweld?

Het is ergens eind zeventiger, begin tachtiger jaren van de vorige eeuw. En dit moment zal het begin zijn van een reeks diepgaande ontmoetingen tussen Aat, Nico, Roel Kaptein en jou, André, rond het gedachtegoed van René Girard. Ikzelf zal er daarna ook mee aan de gang gaan en met de gender-bril voor ogen kritisch en dankbaar gebruik maken van Girards inzichten.

Ook jij gaf er regelmatig blijk van, je bewust te zijn van de verschillen tussen vrouwen en mannen. En dat het noodzakelijk is om die verschillen vruchtbaar te maken – niet alleen om onze soort in stand te houden, maar ook om onze samenleving op elk gebied rechtvaardiger, heler en menselijker te maken. Dank je wel daarvoor.

Nico vroeg mij om jou van hem zijn allerhartelijkste groeten te doen.

Hij is daartoe zelf helaas niet meer in staat.

Ik weet dat hij destijds oneindig heeft genoten van jullie gesprekken. Het heeft hem als psycholoog veel inzicht gegeven in mechanismen en patronen. Hij dankt jou daarvoor. En wenst je het allerbeste, en heel veel goeds!

Hartelijke groet.

Annego Hogebrink
lid van de Girard studiekekring

Gelijkheid is een bron van geweld

Waarom die
groter zijn dan
zijzelf

Toevluchtsoord

Rond de eeuwwisseling leefde ik enige tijd samen met een vrouw die niet alleen kon zijn. Ik kreeg geen adem en ook geen letter op papier, zodat ik naar een Dominicaans klooster achter de winterdijk in Huissen vluchtte, op zoek naar eenzaamheid. Bij de gezamenlijke maaltijden ontmoette ik een interessante man die ik op grond van zijn voorkomen voor een Jood of een Levantijn hield. Niet alleen zijn uiterlijk maar ook zijn naam wees naar een afkomst ver van hier: Lascaris, André. Hij had een voorkeur voor echte onderwerpen, merkte ik al vlug, en nodigde me wel eens uit om op zijn kamer verder te praten. Ik genoot van die literair-theologische privatisima tussen de boeken en de rouwkaarten – van beide had hij er veel. In de loop der jaren kwamen er steeds meer gedenkkaarten bij van leden van zijn gemeenschap. Steeds dunner klonk mettertijd de koorzang; soms dacht ik dat er over zijn communiteit het melancholieke waas van het naderende einde hing, maar dat sprak hij beslist tegen. De geschiedenis van zijn orde was er een van expansie en afname, van voortdurend verschijnen en verdwijnen, je moest de dingen niet zo dagelijks bekijken.

De Dominicaanse communiteit in Huissen werd met de jaren een geliefd toevluchtsoord voor me, waar ik gelukkig was en veel geschreven heb. André werd een dierbare vriend, die me bekend maakte met het werk van Erich

Auerbach en René Girard, waarvan vooral het laatste een belangrijke rol zou spelen in boeken die ik nog moest schrijven. Ook het verhaal waar ik tijdens mijn derde of vierde verblijf aan begonnen was, met de wat roekeloze werktitel Joe Speedboot, werd door Lascaris en Girard beïnvloed; door hun ogen zag ik opeens de driehoeksstructuur die voordien onzichtbaar voor me was, het verborgen plan dat ik zonder hun invloed nooit zou hebben ontwaard. Had André mij niet gewezen op het bestaan van de fatale begeertedriehoek, dan was dat boek nooit het veelkantige kristal geworden dat ik er nu in zie. In mijn gezinsleven – later, veel later – heeft het model van begeerte en rivaliteit dat André voor me heeft blootgelegd, vooral een praktische toepassing gekregen. Zo is het aan hem te danken dat mijn kinderen heel goed groente eten. Door onze gesprekken ben ik zo diep doordrongen geraakt van het altijd werkzame rivaliteitsprincipe, dat ik mijn dochters geen afzonderlijke porties groente voorschotel, maar alles in één schaalje aanbied. Zo rivaliseren ze net zo lang om de beschikbare worteltjes en sperziebonen tot alles op is. Elke avond ben ik opnieuw ingenomen met het heilzame verbond tussen een Dominicaan en mijn groentetuin.

Eens zaten André en ik aan de leestafel in de koffiekamer de krant te lezen toen ik hem bij een nieuwsbericht over paus Johannes Paulus II hoorde mompelen: “Hij

gaat zijn goddeloze gang maar.” Al vaker had ik met plezier geconstateerd dat de Dominicaan een wakker mens is dat voor zichzelf denkt. Op het anti-autoritaire af. Ook in andere gemeenschappen is dat niet onopgemerkt gebleven. Zo zei een Benedictijn in Vaals eens smalend tegen me: “Die Dominicanen, wat geloven die nu helemaal...” André’s kritische bejegening beperkt zich niet tot de paus maar strekt zich ook uit tot de vriendschap. In onze briefwisseling kiest hij vaak de rol van criticus. Toen ik een televisieprogramma maakte voor de vrijzinnig protestantse radio-omroep, vroeg hij zich af of het onderwerp, de grens, wel voldoende dynamiek bezat voor een boeiende serie, en van mijn vorige roman – die hij in drukproef las en van kanttekeningen voorzag – prees hij de stijl maar dacht hij niet dat het op grond van het religieuze thema veel lezers zou vinden. Hij miste, schreef hij, de speelsheid van eerder werk. Misschien dat zijn dagelijkse omgang met antieke verhalen en gedachten zijn strategische blik heeft veroorzaakt, de blik die de

samoerai leert om dingen ver weg van dichtbij te bekijken en de dingen dichtbij van een afstandje. Dan komt de wijsheid vanzelf. Hij vleit niet en bewaart zijn lof voor het uitzonderlijke. Het maakt zijn blik waardevol en zijn oordeel belangrijk. Dat, en hoe hij samenvalt met een paar woorden uit een gedicht dat Brecht op het einde van zijn leven geschreven heeft.

*Schreiben, Pflanzen
Reisen
Singen
Freundlich sein.*

Tommy Wieringa

*De Dominicaan
is een wakker mens dat
voor zichzelf denkt*

Met André tussen gelijk en ongelijk

Over de concrete omgeving waarin André is opgegroeid weet ik niets behalve dat die heel anders moet zijn geweest dan de mijne. Ik ben grootgeworden onder de sigarenrook van de geloofsdebatten van heren die evident elkaars gelijken waren en voor wie de bijbelvastheid van de argumentatie bepaalde wie gelijk had. Daar draaide het om in de vriendenkringen van mijn vader en grootvaders, die dan ook elk tot verschillende kerkgenootschappen behoorden. André kwam uit een wereld die beveiligd was tegen dit soort verdeeldheid. Hij hoorde bij de zeer ongelijke moederkerk.

Zoals veel van mijn generatiegenoten wisselde ik het gelijk van mijn vader en grootvaders in voor dat van de wetenschap. Als antropoloog in opleiding werd er nauw op toegezien dat ik niet alleen het gelijk van verschillende geloven maar ook sociale gelijkheid en ongelijkheid professioneel relativeerde. Toen ik na mijn studie in Afrika belandde maakte ik moeiteloos vrienden met priesters die meestal nog missionaris waren ook. Met de meer gelijke dominees is dat mijn leven lang lastig gebleven.

De kans dat André als Dominicaan en ik, in Nederland teruggekeerd als agnostisch antropoloog, elkaar in een gespreksgroep zouden tegenkomen, was uitermate klein. Misschien was de kring die in de tachtiger jaren ontstond rond

het werk van René Girard de enige plek waar dit had kunnen gebeuren. Girard had voor mij in de eerste plaats een groter wetenschappelijk gelijk dan mijn leermeesters in de structurele antropologie. Wat de theologen met hem hadden, bleef voor mij aanvankelijk vaag. Pas later ontdekte ik dat Girard mij ook in staat stelde de oproep tot spiritualiteit die ik ondanks de in sigarenrook gehulde gelijkhebbertij uit mijn opvoeding had meegekregen op een nieuwe manier te waarderen.

Toch was het contact met de bevriende missionarissen in Afrika en tot op zekere hoogte ook met dat andere illustere kringlid de pater Montfortaan en missionaris Mathijs Schoffeleers uitbundiger dan met André. En dat kwam zeker niet omdat ik een domineesinborst vermoedde. Al vergelijkend wordt het mij nu duidelijk wat het bijzondere aan het contact met André was: hij hoefde zich niet te bewijzen – de springplank voor de meeste contacten met mijn *peers*. Anders dan ik sprak hij vanuit een inzicht dat niet voortkwam uit argumentatie en bewijsvoering. In mijn eerste contacten met André vond ik hem daarom ongrijpbaar. En dat is hij altijd een beetje gebleven. Ik heb wel eens gedacht dat ik me meer op gemak bij André zou hebben gevoeld als hij dat ongelijke meer had onderstreept door bijvoorbeeld een pij aan te trekken.

Het contrast kwam duidelijk tot uiting tijdens een evenement georganiseerd rond het werk van Girard door een wederzijdse vriend van André en mij, Gied ten Berge, ooit ook kringlid. De bijeenkomst werd gehouden in de Emmaus Priorij in Maarssen gerund door de in 1099 opgerichte Orde van de Zusters Kanunnikessen van het Heilig Graf in Jeruzalem. Ik mocht eerst. Ik bracht mijn etnografisch feitenmateriaal en hypothesen in stelling om het gedachtegoed van onze geliefde René zo overtuigend mogelijk over te brengen. Ik sprak te lang en kon de inspanning om mij te volgen van de gezichten van de toehoorders aflezen. André kwam op en schudde een paar welgekozen anekdotes die de werking van mimeese en zonbebok aan gebeurtenissen dicht bij huis direct invoelbaar maakten uit zijn mouw. De toehoorders relaxten en hadden dozijnen vragen... aan André.

Daar staan veel herinneringen tegenover aan ongedwongen samenzijn – zoals in Ottawa in 2006 toen we samen met Thérèse Onderdenwijngaard de komst van de Annual Meeting van het International Colloquium on Violence and Religion (COV&R) naar Amsterdam definitief in de wacht sleepten, en niet te vergeten de uitstapjes in het verre familieverleden van André. Voor degenen onder de *amici* aan wie dit wellicht

voorbij is gegaan: de Laskariden waren in de dertiende eeuw 54 jaar lang de kerkelijke en wereldlijke leiders van die andere moederkerk en dat andere keizerrijk aan de Bosporus.

Bij André's ongelijke wijsheid hebben veel vrienden baat gehad. Zijn advies, gegeven na aandachtig luisteren, was altijd klip en klaar. Wellicht vanwege mijn achtergrond had ik meer schroom (of hoogmoed) om André op deze manier te benaderen. Eén keer toen ik tegen hem klaagde over het eindeloos heen- en weer gereis en het geschrijf van rapportjes zonder diepgang ten behoeve van mijn werkgever Pax Christi gaf André me het niet mis te verstane advies: "Neem dan toch afscheid van die club en ga doen wat jij vindt dat je moet doen." Sindsdien weet ik beter waarom ik er nog steeds bij ben en wat ik er leuk aan vind.

André, ik vind het jammer dat ik niet bij je verjaardag kan zijn. Ik hoop dat jou en ons – leden van de kring – nog een aantal goede jaren samen gegeven worden.

Simon Simonse

André hoefde zich
niet te bewijzen

Vergeving

Vanochtend bracht de post me een pakketje. Dat gebeurt vaker. Maar deze keer was de inhoud bijzonder. Daardoor wist ik namelijk meteen hoe ik deze bijdrage aan jouw jubileumboek moest beginnen. De inhoud van het pakketje was immers een boek van de auteur André Lascaris. Titel: *Neem uw verleden op*.

Je had me het boek in je boekenkast aangewezen naar aanleiding van het gesprek dat we kort geleden op dat moment hadden. Dat was in Nijmegen, in je nieuwe onderkomen en het gesprek ging over vergeving. We bleken daar opvattingen over te delen. Ik noem er een paar in oneliners: “zonder vergeving wordt je dubbel gepakt” en “vergeven doe je aan jezelf”. De uitdrukking “vergeven en vergeten, zand erover,” is zowat de grootste leugen die er bestaat!

Ik heb het voorrecht meer van dergelijke gesprekken met je te kunnen houden in de auto. Als we samen op weg zijn van Huissen naar de bijeenkomsten aan de VU in Amsterdam van de Girard Studiekring – kortweg de Kring genoemd – hebben we daar ook alle gelegenheid toe. En met jouw ervaring op het gebied van religie, vrede, geweld, verzoening is dat nooit saai. Integendeel het zijn spontane sessies om samen te *leren*.

Van de genoemde Kring ben je een van initiatiefnemers en grondleggers. Een vruchtbare activiteit die ertoe heeft geleid dat we nu al 33 jaar (!) de mimetische theorie bestuderen. Als voorzitter van de Stichting, die deze discussies begeleidt en waarvan de taak vooral is de creativiteit en inbreng van de deelnemers niet te frustreren, wens ik je namens ons allen nog veel goede jaren.

Rob Gast

Waarde collega, lieve vriend,

Toen ik je leerde kennen, was je ongeveer zo oud als ik nu. Ik had gesolliciteerd op een baan als staf-medewerkster bij het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving in Nijmegen. Jullie zochten een theologe die verstand had van bevrijdingstheologie en feministische theologie, want het centrum wilde een bevrijdende theologie in West-Europa ontwikkelen. De baan was mij op het lijf geschreven. Het enige minpuntje: ik was niet katholiek. Terwijl iedereen om me heen riep: die baan krijg je nooit als protestant, dacht ik: jullie praten maar, ik solliciteer toch. Je weet: net als jou is mij een bepaalde mate van koppigheid niet vreemd.

Jij zat in de sollicitatiecommissie. Het had heel wat voeten in de aarde, maar uiteindelijk werden we collega's. Jaren later vertrouwde je me toe: “Ik las je sollicitatiebrief en dacht: die moet het worden.” Bij mijn weten heb je er net als ik nooit spijt van gehad dat onze wegen zich toen kruisten. We delen dezelfde passie: het DSTS – een plaats waar theologie en samenleving bij elkaar komen, een kruispunt van verhalen van mensen in het hier en nu en de verhalen van toen, over Jezus van Nazareth en zijn visioen van het rijk van vrede. Jij hebt dat op jouw manier vorm gegeven, als echte predikheer (o.p.), als dominicaan die het liefst op het marktplein staat en mensen ontmoet. Je wilt weten hoe ze leven, wat ze denken.

Steeds was je op pad – een lezing hier en een conferentie daar. Je vredeswerk in Noord-Ierland, je colleges in Zuid-Afrika. Onvermoeibaar. Veel, heel veel mensen in Nederland kennen je en herinneren zich de lezingen die je hebt gehouden: over de mimetische theorie en het zondebokmechanisme waarvoor René Girard je de ogen heeft geopend, over de kracht van vergeving en het kwijtschelden van schuld om met een schone lei verder te kunnen gaan in het leven. Jezus van Nazareth is jouw grote voorbeeld als het om die nieuwe wereld gaat waarin het ‘ik zal je hiervoor laten boeten’ verdwijnt en een nieuwe wijze van samen leven verschijnt.

Net als je dominicaanse medebroeder Edward Schillebeeckx heb je steeds een kritische én loyale houding ten opzichte van de katholieke kerk aan de dag gelegd. Ik herinner me nog goed de rel uit het jaar 2007 rondom de dominicaanse brochure *Kerk en Ambt. Onderweg naar een kerk met toekomst*. Jij was een van de vier samenstellers van dit document, dat jullie direct aan alle Nederlandse parochies hadden verstuurd. Met klem wordt erin een verruimd toelatingsbeleid tot het ambt bepleit. Gezien het ernstige tekort aan gewijde celibataire priesters in Nederland moedigen jullie de kerkelijke gemeenten aan, op een creatieve manier de theologisch verantwoorde vrijheid te nemen – en

te krijgen! – teneinde uit hun midden een eigen voorganger respectievelijk team van voorgangers te kiezen. Een hele dominicaanse delegatie reisde toen af naar Rome om de magister van de dominicanen tekst en uitleg te geven hoe deze voor de congregatie van de geloofsleer volstrekt onaanvaardbare voorstellen tot stand hadden kunnen komen. De opstand der Nederlandse Dominicanen – het boekje deed inmiddels in verschillende landen de ronde – liep uiteindelijk met een sisser af. Je maakte er niet veel woorden aan vuil. Je beschuldigde niemand – althans niet in mijn bijzijn. Je rechtvaardigde je ook niet. Ik kreeg de indruk dat je had gedaan wat je vond dat gedaan moest worden. Wat was ik trots op je – en je weet hoe zuinig ik met dat gevoel omga.

Dankzij jou, André, voel ik me ‘dominicaans’, ook al hoor ik niet bij de dominicaanse lekenbeweging en ben ik ook niet, zoals jij tegen anderen placht te zeggen, een dominicanes geworden. Wel heb ik van jou geleerd wat *contemplari et contemplare aliis tradere* in het dagelijks leven betekent. Jij hebt, zoals het een goede dominicaan betaamt, de vruchten van studie en beschouwing doorgegeven aan anderen. Ik ben er zeer dankbaar voor dat ik als je collega op het DSTS tot die ‘anderen’ mag behoren. Wel vraag ik me af, nu ik dit schrijf, hoe vaak je niet moet hebben gedacht: dit gaat wel erg ver, wat ze nu weer heeft bedacht. Reliflex.nl met als kop in de krant: dominicanen worden religieus flexibel! Je hebt me nooit teruggefloten, hooguit heb je een beetje gemopperd en gezegd dat je nog moest zien wat het zou worden. Je bracht je bedenkingen naar voren over ‘een nieuw wij’, want roept dat niet meteen een ‘zij’ op? Ondanks twijfels heb je me je

vertrouwen geschonken als directeur van ‘jouw’ DSTS en je altijd loyaal verklaard. Je rivaliseerde niet met mij. Je doet wat je verkondigt.

Ruim twintig jaar zijn we nu collega’s van elkaar op het DSTS, dat jij hebt bedacht en dat ik mag leiden. Ik dank je voor alles wat ik van je heb mogen leren en geloof me, dat is meer dan je zelf vermoedt. Ik hoop dat wij onze gezamenlijke zoektocht naar ‘echtheid’, zoals wij *veritas* in het dominicaanse wapen hebben vertaald, nog lang met elkaar mogen voortzetten, ook al is de fysieke afstand door je ziekte in de laatste jaren groter geworden. De gezellige etentjes bij mij na je Girardkring in Amsterdam, waarbij je vertelt waarover jullie het hebben gehad en je de *Opzij* leest terwijl ik kook. En de vele thema’s die dan tussen het eten door de revue passeren over God, de wereld en onszelf, altijd eindigend met een glas cognac, voordat de afdaling van de drie steile trappen begint en de reis verder gaat naar Aria in Zaandam. Ik bewonder je doorzettingsvermogen, maar dat weet je. En ik wens jou en ook mij toe, dat we dat etentje nog lang met elkaar zullen delen: als collega’s en vrienden.

Het ga je heel goed, lieve André.

Manuela Kalsky

Girard en Boeddha

André Lascaris is het lid van de Girard-kring met de allerhoogste anciënniteit. Hij was lid vanaf het begin. Hij is de wortel van onze kring. Zolang de kring bestaat hebben we de gedachten van René Girard kunnen begrijpen door de geschriften en de mondelinge bijdragen van André. Wanneer we tijdens onze soms verhitte debatten in crisis dreigen te raken kijken we altijd even naar André, die ons dan met enkele heldere en evenwichtige zinnen uit de nood helpt. Offeren is daartoe niet nodig. Ter viering van André’s 75e verjaardag diene het volgende.

Zoals bekend bestaat de leer van Girard uit drie onderdelen. Het meest fundamentele onderdeel is dat van de mimesis. Mensen apen elkaar na, ook in hun begeerten. Dat kan tot rivaliteit leiden en binnen een groep zelfs tot een mimetische crisis: vijandschap van allen tegen allen. (Hierbij waag ik het op te merken dat vijandschap misschien niet alleen uit mimesis kan voortkomen, maar bijvoorbeeld ook uit angst.)

Het tweede onderdeel betreft het zondebok-mechanisme. Indien een lid van de groep ervan wordt verdacht de oorzaak van de crisis te zijn treedt opnieuw mimesis op: ieders vijandschap keert zich tegen die ene. Wanneer die ene wordt uitgestoten of gedood leidt dat bij de andere leden van de groep tot een zucht van verlichting. De

vrede is hersteld, dank zij het offeren van die ene.

Het derde onderdeel houdt in dat het zondebokmechanisme slechts kan werken indien de groepsleden werkelijk geloven dat de geofferde de oorzaak was van de crisis. In de Bijbel, in het bijzonder in de Evangelien, kan men echter lezen dat de geofferde veelal onschuldig is aan de crisis. Dat besef ontkracht het zondebokmechanisme, zodat vrede niet meer door het offeren van zondebokken kan worden bereikt. In *Battling to the End* (2010) schreef Girard daarover:

“When sacrifice disappears, all that remains is mimetic rivalry, and it escalates to extremes.”

en:

“This is the terrifying future of the world, for which Christians carry the responsibility.”

Dat roept de vraag op of er geen andere wegen zijn die naar vrede kunnen leiden. Ik spits dat toe op de vraag of de leer van Boeddha misschien zo’n weg wijst. Voor zover ik die leer ken en begrijp dringt zij onder meer aan op geweldloosheid, door een ieder te bereiken door te streven naar zuiverheid, ook wel genoemd verlichting.

D
van v

Hierbij moet worden opgemerkt dat de leer van Girard en die van Boeddha onder meer hierin verschillen dat die van Girard een sociologische is, die uitgaat van de uit mimesis voortkomende gewelddadigheid van de mens, terwijl de leer van Boeddha op dit punt een ethische is, die wijst op de niet-gewelddadige inborst die de mens ook heeft.

Het lijkt er daardoor op dat Boeddha en Girard op verschillende vlakken opereren, en elkaar niet raken. Toch meen ik dat aan de leer van Boeddha wel een vingerwijzing valt te ontleen, waarmee we ook als potentieel gewelddadige mensen ons voordeel kunnen doen bij het streven naar vrede.

Boeddha heeft onder meer gewezen op het belang van compassie, medegevoel met de ander. Een aan Boeddha zelf toegeschreven gezegde luidt: "Iedereen is bang voor de dood. Als men zich in de ander verplaatst, kan men niet doden of laten doden." De zogenoemde Lotus sutra houdt onder meer in: "Leer naar andere wezens te kijken met ogen van mededogen."

De inhoud van het begrip medegevoel verdient nadere studie. Een psychologische definitie van medegevoel luidt: ten eerste is er een verhoogd bewustzijn van de gevoelens van de ander en ten tweede een drang om elke vorm

van actie te ondernemen die nodig is om de toestand van de ander te verlichten. Uit boeddhistische hoek komt een kortere omschrijving: "*Compassion is a sense of shared suffering.*" Zoals men ziet valt bij het woord *shared* het onderscheid tussen ik en de ander weg.

Misschien kan het boeddhistische begrip medegevoel een venster zijn waardoor licht kan schijnen in het duister waarheen Girard ons lijkt te hebben gevoerd. Kan boeddhistisch medegevoel het ontstaan van mimetische crises voorkomen? Dit lijkt me een richting te zijn waarin onze studiering haar studiën zou kunnen uitbreiden.

Met het voorgaande hoop ik te hebben bijgedragen aan het bewijs dat onze Girard-kring vol leven is en steeds nieuwe perspectieven zoekt. Het is door de via haar wortel opgezogen sappen dat steeds nieuwe loten kunnen ontspruiten aan haar stam.

Dank daarvoor, André!

Nico Keijzer

De bijdragen van dr André Lascaris

André Lascaris heeft op twee manieren een bijdrage geleverd aan activiteiten van de gezamenlijke religieuzen in Nederland: in de Commissie Overleg Instituten (COI) en in de Studiegroep *Vita consecrata*.

Deze COI werd opgericht in maart 1991 door de Samenwerking Nederlandse Priester Religieuzen (SNPR). In overleg met de wetenschappelijke / onderzoeksinstituten, gelieerd aan ordes en congregaties (van bijna uitsluitend priesterreligieuzen) werd een taakomschrijving opgesteld: bevordering van de onderlinge informatie, stimuleren van de studie van de spiritualiteit en van de eigen traditie van religieuze instituten, bijdragen aan de personele en financiële continuïteit van de instituten en zorgen voor een gezamenlijke presentatie. Leden werden op 29 juni 1992 benoemd: Bert Groen (vanuit het Instituut voor Oosters Christendom), Hans Lansink o.carm. (vanuit het Nederlands Carmelitaans Instituut en het Titus Brandsma Instituut, dat al snel Jos Huls o.carm. afvaardigde), André Lascaris o.p. (vanuit het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving), Hans van Reisen (vanuit het Augustijns Instituut) en Hans Sevenhoven o.f.m. (vanuit het Franciscaans Studiecentrum). Al snel daarna traden tot de commissie toe: Jan van Lin (vanuit het Missiologisch Instituut, nu het Nijmeegs Instituut voor

Missiewetenschappen) en Charles Caspers (vanuit het Liturgisch Instituut, nu Instituut voor Rituele en Liturgische Studies, IRiLiS). André Lascaris was voorzitter van de COI van maart 1994 (vijfde vergadering) tot november 1997 (dertienste vergadering); hij bleef lid tot 27 april 2005.

De gezamenlijke presentatie kreeg expliciet gestalte in de folder 'De 8 Schatkamers van Nederlandse Religieuzen', waarin de instituten kort gepresenteerd werden. Op die titel kwam de nodige kritiek van met name ordes en congregaties van vrouwelijke religieuzen, die vonden dat er heel wat meer en heel andere 'schatkamers' aan te wijzen waren in, of gelieerd aan, religieuze instituten; zij dachten daarbij aan instellingen die maatschappelijke of missionaire activiteiten ontplooiden. Bij de herdruk van de folder werd het 'De' (voor 'schatkamers') weggelaten. De gezamenlijke presentatie kreeg in die eerste jaren verder gestalte in de studiedag 'Gebed in deze tijd', door de COI georganiseerd op 16 december 1998 te Nijmegen.

Op een studiedag over de Eucharistie, die de COI op 15 maart 2012 te Breda organiseerde, antwoordden vertegenwoordigers van de diverse wetenschappelijke instituten op de vraag: "Wat heeft onze traditie de mens van nu te vertellen over de plaats van de eucharistie in haar / zijn leven?"

De bedoeling was om niet over de Eucharistie te spreken in kerkpolitieke of kerkrechtelijke termen zoals vaak gebeurt, maar om te reflecteren op eigen visie en beleving. In 'De tegenwoordigheid van Jezus' sprak André Lascaris aan de hand van de woorden 'transsubstantiatie' en 'transsignificatie' over de werkelijke aanwezigheid van Christus in de Eucharistie. Zijn eigen visie is dat in het ritueel van de viering en door metterdaad te doen wat Jezus deed, Hij bij de vierende gemeenschap aanwezig is. Een kenmerkend citaat uit de tekst: 'De Eucharistie is ook niet bestemd voor heiligen, maar voor gewone, dus ook zondige mensen'.

In 1996 verscheen het document *Vita consecrata* van Joannes Paulus II over het religieuze leven. Dit document was de reactie van de paus op de bisschoppensynode over het religieuze leven in 1994. *Vita consecrata* werd met reserves ontvangen binnen de SNPR, omdat men vond dat *Vita consecrata* de religieuzen te zeer opsloot binnen de kerk en niet vermeldde dat religieuzen geacht werden een daadwerkelijke bijdrage te leveren aan de verwerking van het Rijk Gods. Het inhoudelijk bezinningsproces rond het religieuze leven werd vervolgens voortgezet in de kring van de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR), die een 'Studiegroep *Vita Consecrata*' instelde. Voorzitter werd Jacques van Nieuwenhove m.afr., André Lascaris werd er lid van. De vraag voor de commissie was: "Hoe verstaan de religieuze instituten in Nederland hun identiteit en betekenis binnen de context van de Nederlandse cultuur, zowel gelet op het heden als ook in het perspectief van de toekomst?" De beantwoording van die vraag geschiedde vooral door bestudering van documenten van (generale en provinciale) kapittels,

gehouden in Nederland in de jaren 1996 en 1997.

In de notitie 'Aanzetten tot een theologische duiding van het religieuze leven' (augustus 1999) stelde men vast dat in die documenten een 'theologie van beneden' te zien was, met de nadruk op 'orthopraxis'. De navolging van Jezus verplicht tot inzet voor het Rijk Gods. En het typisch eigene van het religieuze leven is dat die inzet 'in gemeenschap' geschiedt. Er was ook duidelijk aandacht voor de maatschappelijke en culturele context waarin de eigen spiritualiteit en zendingstaak gerealiseerd dienen te worden.

De resultaten van het werk van de Studiegroep hebben later een rol gespeeld op andere momenten van bezinning op de toekomst van het religieuze leven en bij de voorbereiding van het 'mission statement' van de éne KNR, het samenwerkingsverband van (bijna) alle religieuze instituten in Nederland.

Ad Leys,
stafmedewerker KNR /
secretaris COI

Lieve André,

Hoe vaak hebben we het woord *herinneringen* niet genoemd. Het zou de titel van een boek worden. Ja, want David had die titel zelf zo voor ogen gehad. Intensiever nog verdiepten wij ons in de herinneringen zelf. Het zal je duidelijk zijn dat ik je schrijf over het boek

David
Herinneringen van priester-
politicus David van Ooijen,
dominicaan.

Het boek ligt hier voor me op tafel en ik kijk er met genoegen naar – en met weemoed. Genoegen omdat we samen tot dit resultaat zijn gekomen, weemoed omdat het fijner was geweest als David het zelf met ons had kunnen voltooien. Ik blader er doorheen, bekijk de foto's en hij komt weer helemaal in beeld. Zo wordt deze brief zelf een herinnering aan onze samenwerking rond dit boekje. Gedrieën, Monique Gerritsen, jij en ik werkten we gestaag en in zijn geest om de conceptteksten te redigeren en er een mooi boekje van te maken. En dat is ons gelukt, André! Uiteraard, zou David zeggen.

De weg daarheen begon voor ons in december 2006. Monique en ik kregen toestemming en daarmee ook de opdracht van de provinciaal, Ben Vocking, om te werken aan een uitgave van Davids teksten. Jij had kenbaar gemaakt dat je ook een bijdrage wilde leveren. In mijn aantekeningen over de gemaakte afspraken lees ik: "Vanuit haar

vakkennis en betrokkenheid op David let Monique vooral op het taalgebruik, de leesbaarheid en of de feiten kloppen." Mijn aandacht zou uitgaan naar feiten van meer persoonlijke aard: hoe daar zorgvuldig mee om te gaan en hoe ze te beschrijven. Jij zou er vooral op bedacht zijn welke van de drieëntwintig teksten publicabel zouden zijn. Met jouw ervaringen en inzichten was je een stevig houvast. Betrouwbaar en respectvol.

Vanaf februari 2007 kwamen we maandelijks bij elkaar in het kamertje op de eerste verdieping van het centrum bij jou in huis, met thee en allerlei lekkers. We begonnen te lezen, de teksten thematisch te ordenen in hoofdstukken. In een tweede leesronde gingen we er nauwkeuriger op in. In overleg brachten we veranderingen aan om de soms formele taal toegankelijker te maken voor de toekomstige lezers. Monique heeft heel wat lange en ingewikkelde zinnen omgevormd en vaak terugkerende woorden als *uiteraard* en *wellicht* vervangen. Ze kenmerkte die als 'davidwoorden'. Ter plekke verwerkte ze de aanpassingen op haar laptop en bij de volgende bijeenkomst kregen we, dankzij de onontbeerlijke hulp van Maarten, de nieuwe versie uitgereikt. Het was leuk om te lezen over zijn jeugdijaren, zijn politieke ervaringen tijdens werkbezoeken en zijn activiteiten als provinciaal. Zijn latere teksten hadden soms iets moeizaams, overlappingsen en veel details.

Je herinnert je vast nog wel dat ik vaak op het puntje van mijn stoel zat om juist persoonlijke ervaringen tot hun recht te laten komen. Ik denk daarbij vooral aan zijn belevenissen in Rome. De keus was dan: verwijderen of behouden. Ik had het wel eens moeilijk met jouw advies *Kill your darlings!* Ik begreep de argumenten, maar kon het beoogde resultaat niet goed verdragen. Gaandeweg ingegroeid in deze werkwijze dacht ik dan: rustig blijven. Ik zocht naar andere oplossingen, door bijvoorbeeld twee verhalen samen te voegen onder een nieuw kopje en details weg te laten. Ook wel om in een tekst bijeen te houden wat met elkaar overeenkomt. Daar heb ik met plezier dagen aan gewerkt. Zo heeft jouw advies wel degelijk effect gehad, ik heb ervan geleerd. Het hele gebeuren om samen te werken aan het redigeren van Davids herinneringen werd voor mij een belangrijk deel van rouwverwerking. Herinneringen moesten een boek worden. Enerzijds een geworstel vanwege de noodzaak daartoe, anderzijds een krachtige hulp. Daar ben ik jou en Monique dankbaar voor. Wat ons bijzonder goed heeft gedaan in deze jaren waren de gezellige contacten met Monique en Maarten bij hen thuis. Meestal in de zomertijd. Als we weer een deel van ons werk achter de rug hadden, nodigden zij ons uit voor een sessie op het terras van de tuin. Dit hoorde helemaal bij ons werk, zo genoeglijk en feestelijk, geheel in de stijl die ook bij David paste.

In 2009 kregen we sterk het gevoel dat het eind in zicht kwam, we raakten vermoeid. Maar hoe doen we dat? Tijdens het kapittel van de Nederlandse provincie viel ons oog op Arjan Broers. Jij ging in overleg met het provinciaal en van toen af nam Arjan deel aan onze bijeenkomsten en ondernam hij als eindredacteur stappen om tot een

eindresultaat te komen. Op een prettige manier kregen we nieuwe impulsen en opdrachten. Tot het einde toe bleven we sleutelen aan teksten, de hoofdstukken kregen definitief naam en plaats. Ik denk aan het hoofdstuk over onze vriendschap en de gesprekken daarover. Uiteindelijk kwam het midden in het boek en we waren er tevreden over. En de 'Herinneringen' als boektitel? Jij, André, kwam met een voorstel, heel eenvoudig en karakteristiek: *David. Herinneringen van priester-politicus David van Ooijen, dominicaan.*

Het werd uitgegeven door de Valkhofpers, in samenwerking met het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen, als deel 28 in de Memoreeks. Dit hoef je niet te onthouden, maar vind ik wel aardig om te vermelden. De presentatie ervan was op zondagmorgen 28 november 2010 in jullie kapel. Het werd een feest met, voor mij onverwacht, veel belangstellenden. Arjan liet een deel van een interview met David horen, Monique las voor uit het boek en ik bracht een gedicht van Judith Herzberg uit het Hooglied. Ik zie jou nog staan met Ed van Thijn. Je reikte hem een eerste exemplaar uit en hij vertelde enkele anekdotes uit de periode dat hij met David samenwerkte in de Tweede Kamer. Hij gaf daarmee een extra accent aan deze bijeenkomst.

Onze samenwerking werd in december nog eens benadrukt met een feestelijk etentje bij de Italiaan in Elst, uiteraard.

Lieve André, mooie herinneringen zijn als sieraden. Mogen deze herinneringen je tot vreugde zijn als je ze tevoorschijn haalt. Veel liefs.

Christini Manders o.p.

Voor André, op zijn 75ste

In het begin was het woord, weten we uit het Johannes-evangelie. Maar we weten ook andere zaken. In het begin sprak God woorden, woorden die creatief waren. God riep de wereld, en ons, in het bestaan. Volgens Genesis waren Gods woorden vooral een *daad*: scheppende daden die de wereld en het leven van mensen in het bestaan brachten en richting gaven. Ze waren daden die tot iets reëls en iets goeds leidden. Woorden zijn niets als ze geen daden inhouden, weet de joodse traditie, en Goethe's Faust zegt het na: in het begin was de daad, niet het woord!

Beste André, ik heb jou leren kennen als een man van de daad. In 1984 dwarrelde er ineens een brief van jou op mijn leestafel, in de bibliotheek van het Albertinum te Nijmegen (het toenmalige dominicanenklooster aldaar), met de aankondiging van jouw plan om een Dominicaans Studiecentrum op te richten, dit nadat eerdere plannen mislukt waren in de jaren 60 en 70. Beter klein beginnen dan er eindeloos over praten, was je motto. Gepraat worden moest er niettemin, en wij gingen samen op pad om te zien of er bondgenootschappelijke groeperingen konden worden gevonden om mee samen te werken. Telkens als we deze of gene groepering hadden bezocht, of als dit of dat overleg had plaatsgevonden, lag in mijn brievenbus, luttele uren later, het verslag van dat overleg. Toen

nog met een typemachine gemaakt, geen elektrische, maar een 'gewone'. Dat verslag kwam altijd van jou, André. Later, op het studiecentrum, was jij bijna altijd degene die het eerste een bijdrage of artikel af had, 'in draft', voor een bundel of publicatie. Dat wij hier, in dit studiecentrum, nu bij elkaar zijn rondom jou als 75-jarige, is mede te danken aan wat jou siert: initiatief, in de termen van Hannah Arendt: het maken van een nieuw en een beter begin, een nieuwe geboorte.

Dominicaanse theologie is wel getypeerd als, in het beste geval, de daad bij het woord voegen. In het beste geval, want maar al te vaak, tot onze schande, blijft het bij woorden (en het eindeloos gedelibereer erover) en blijven de daden ver achter de horizon verscholen. Immers, de daad had en heeft bij ons veelal geen voorrang. De daad is hooguit een afgeleide van het woord. Jij, als dominicaan, leerde, ook mij, de volgorde om te draaien – naar de beste joodse traditie en die van de bevrijdingstheologie. Theologie is een reflectie op daden. Tijdens een groot deel van je werkzame theologische leven heb je je er voor ingespannen om duidelijk te maken dat gelovige reflectie volgt op iets dat er aan voorafgaat: een paradoxale daad. Ik zal me verduidelijken.

De grote ontdekking die jij deed in de jaren 70 was het gedachtegoed

van René Girard. Ik ga dat gedachtegoed hier niet uit de doeken doen, anderen kunnen dat beter. Eén ding wil ik er niettemin uit lichten. Mensen begeren. Ze begeren vooral datgene wat de ander begeert. Daarom ontstaan er conflicten. Immers, het gaat erom datgene wat de ander begeert zelf in bezit te krijgen en de ander is daarbij een obstakel. Die ander leert ons wat te begeren is, hij of zij is een toonbeeld, maar hij of zij moet worden geëlimineerd, zodat datgene wat wordt begeerd door hem of haar, in eigen bezit komt en jij de plaats in kunt nemen van hem of haar.

Met een deftig woord heet dit mimetische rivaliteit, weten we van Girard - en van jou. Deze rivaliteit is de bron van veel menselijke conflicten, van oorlogen, ja van genocide, tot op de dag van vandaag. Hoe om te gaan met dit soort 'erfzonde'? Jij borduurde op deze gedachtegang en vragen voort, in jouw jarenlange theologische arbeid, en kwam automatisch uit bij het evangelie en de uitleg daarvan (zoals dat van de onbezonnen zoon en zijn vader). Jij kwam uit op de niet of onvoorspelbare daad. Die van de vergeving. Een beetje een woord uit de mottenballenkast. Niettemin. Vergeving was en is volgens jou een heilzame staak in het wiel, een paradoxale obstructie. Door te vergeven kunnen wij aan onszelf en de ander de almaar doorstormende rivaliteit een halt toeroepen, het vlieg wiel van conflicten. In jouw boek over vergeving heb je proberen duidelijk te maken, hoe vergeving een nieuwe verhouding, een nieuwe start, ja een nieuwe manier van samenleven kan betekenen en bevorderen, om zo iets als een Pax Christi te bereiken.

Het mag duidelijk zijn, je begon bij daden en niet bij woorden. Vanaf de vroege jaren 70 tot in de jaren 90, en nog voor je ontdekking van Girard, ben je betrokken geweest bij het Vredeswerk in Noord-Ierland. Je hebt daar met anderen het zaad gezaaid dat er mede toe heeft bijgedragen dat daar vrede kwam. Wonderlijk genoeg, maar wonderen mogen nooit genoeg worden gedankt en nooit worden vergeten! Evenmin mogen de zaaiers worden vergeten! Deze herinneringen mogen een zegen zijn bij de vele conflicten tot op de dag van vandaag!

In de laatste jaren is het stellen van daden je moeilijker gevallen. We weten het allemaal, je bent ziek geworden. Het lopen en doen wordt je moeilijker, ja zelfs bijna onmogelijk op het moment. Toch horen we je stem en lezen we je blogs. Ik ben blij en trots erop jouw leerling te zijn geweest en jouw medebroeder te zijn. Ik wens je in de komende tijd nog vele goede, mooie en gelukkige momenten toe.

Leo Oosterveen o.p.

Beste André,

De eerste keer dat we elkaar zijn tegengekomen is al lang geleden. In de vakgroep Dogmatiek van de Theologische faculteit Nijmegen, waarvan ik toen deel uitmaakte, werd heel principieel de leerstoel van Piet Schoonenberg niet ingevuld. De reden was dat wij niet wilden wijken voor het *Berufsverbot* dat opgelegd werd aan een ex-priester. Jij hebt toen op ons verzoek de cursus van Schoonenberg een jaar lang overgenomen. Ik herinner me nog mijn eerste indruk: een jonge pater, gespecialiseerd in de patristiek, in Oxford opgeleid en met een ruime blik op de vele terreinen van de theologie. Of die specialisatie in patristiek klopt, daarvan ben ik nu niet meer zo zeker, maar het ruime overzicht over het geheel van de theologie blijkt wel uit het volgende. Je hebt je op een gegeven moment laten uitdagen of misschien wel jezelf de uitdaging gesteld om in het toentertijd toonaangevende Nederlandse *Tijdschrift voor Theologie* een artikel te schrijven waarin alle instrumenten, methoden en interpretatiekunsten van een vakmatig exegeet verlangd werden. Het artikel is er in 1971 gekomen onder de nog erg algemeen klinkende titel "Profetisch spreken over God", TvT 11: 3-29. Maar er kwam ook serieuze bijbelexegese aan te pas. Eens maar nooit weer, schijnt je commentaar geweest te zijn, nadat je het artikel naar genoegen van vakexegeten had afgeleverd. Want het bleek toch een inspannend

werk te zijn geweest. Deze anekdote laat een van de meest in het oog springende eigenschappen van jou, André, zien: je zet door en je schrikt er niet voor terug om ver om jezelf heen te kijken en daar dan helemaal in te duiken. Een duidelijk vertrekpunt voor je commentaren zijn vooral de inzichten van de Franse literatuurdeskundige en filosoof René Girard. Over diens theorie van religie en geweld, mimetische begeerte en slachtofferschap heb je, André, enkele diepgravende boeken geschreven, die jou tot de Girard-expert van de Nederlandse theologie hebben gemaakt. Ik heb nog ooit op de zolder van het vormingscentrum van jullie klooster in Huissen onder jouw leiding een cursus bijgewoond over je boek *Het soevereine slachtoffer. Een theologisch essay over geweld en onderdrukking* (1993), waarin je op originele wijze de klassieke vergevings- en verzoeningsleer vanuit Girard opnieuw hebt doordacht. Je inspanningen voor vrede voor Noord-Ierland zijn uit dezelfde bron gevoed. Die expertise is je nog recent van pas gekomen, toen je Tommy Wieringa voor zijn boek *Dit zijn de namen* (2012) op het spoor van Girard hebt gezet (zie *Volzin*, 15 november 2013, p.29).

Je creatieve theologische aanpak heb je ook heel goed kunnen gebruiken voor je zeer gevarieerde inzet voor het DSTS. Je bent er een van de oprichters van geweest

en je hebt er op heel veel manieren je bijdrage aan geleverd. De periode dat jullie boven op de zolder van het Albertinum zaten, ken ik alleen van de tijd dat ikzelf op het Theologisch Instituut doceerde, dat toen ook in het Albertinum was gehuisvest. En de tijd van de *Cahiers*, waarvan er één na elk project verscheen, heb ik als voorzitter van het DSTS alleen nog maar in zijn laatste stadium meegemaakt. Het nauwkeurige redactiewerk van jou, samen met anderen, heeft een mooie reeks opgeleverd, waarin nieuwe, controversiële theologische onderwerpen tegen het licht werden gehouden. Op een gegeven moment werd er geoordeeld dat de projecten een grotere output moesten opleveren en directer ook niet-theologen moesten aanspreken. Toen heb je ondanks de handicap van je ziekte, waarvan de gevolgen zich steeds duidelijker manifesteerden, enthousiast de nieuw ingeslagen wegen gevolgd en creatief meegedacht. Je was altijd aan te treffen op je kamer in het Erasmusgebouw, ook al betekende dit, dat je bij de regelmatig terugkerende brandveiligheidsoefeningen toch maar weer alle trappen vanaf de 17e verdieping moeizaam moest afdalen.

Wat me nog heel goed bij staat, zijn de columns die je schreef voor de succesvolle website Reliflex. Het was de eerste gebruikmaking van het internet om een bredere doelgroep aan te spreken en jouw columns waren daarin naast de interviews van Manuela Kalsky de items die ik altijd las. Ze getuigden van je brede blik en je zuivere aanvoelen van wat mensen ook in het vluchtigere medium als het internet aantrekt en interesseert. De verhuizing van het DSTS naar de Nieuwe Herengracht in Amsterdam heb je niet meegemaakt, maar je was er wel bij

op beslissende momenten in Amsterdam, tenslotte je geboortestad. We zijn een aantal keren samen in de auto van Huissen naar Amsterdam en weer teruggedreden. Ik herinner me nog levendig een terugtocht van Amsterdam naar Huissen 's avonds laat in het donker, met regen gutschend op de voorruit van mijn oude Volvo. Terwijl ik mijn uiterste best deed om de weg goed te volgen, raakten we in gesprekken met veel persoonlijke details. Je hebt me toen de herkomst van de naam Lascaris onthuld. Die is zo fantastisch, dat ik nu niet meer zeker ben of ik die nog kan reproduceren. Hoe dan ook, voor een pater was je opmerkelijk open en ruimdenkend, wel typisch dominicaans, realiseer ik me nu.

Je ziekte heeft je ook niet verhinderd om de reis naar Lublin mee te maken. Een gedenkwaardige reis, waarvan ik me met name de overvolle studentenkerk op de campus van de Johannes Paulus II universiteit en de maaltijden met onze Poolse collega's nog goed herinner. En het indrukwekkende bezoek aan het Majdanek kamp, en vooral Sobibor. Op de terugweg van Schiphol naar Arnhem bleek het treinverkeer geheel ontregeld te zijn, maar we hebben het toch gered om met een IC-trein waarvan we de toeslag maar niet betaald hebben, op tijd in Arnhem aan te komen.

Beste André, onze wegen zullen elkaar waarschijnlijk niet zo vaak meer treffen. Voor mij blijf je de scherpzinnige, opgewekte en onvermoeibaar verder zoekende en vechtende vaste kracht achter het DSTS zoals ik dat heb meegemaakt.

Nico Schreurs

Beste André,

We kwamen beiden in dezelfde periode in Huissen aan. Ik kon profiteren van een genereuze landelijke CRM- subsidie voor 't Dackhues. Ik kreeg een vaste aanstelling. Een protestants-christelijke theoloog als vormingswerker en 'medebroeder', 24 jaar oud. Lang leve de dominicanen, lang leve Joop den Uyl!

Jij was 35. En kwam uit Zuid Afrika, gestudeerd bij de Blackfriars in Oxford! Dat maakte indruk. Ik maakte kennis met je. Onwennig was je, jong, nieuwsgierig. Wat zijn hier de mores? Zo kwam je binnen, geroepen en al tot prior gekozen. In een Hollands dominicaans verband bracht jij de internationaliteit binnen. De conferenties met de Noord-Ieren van verschillende religieuze achtergrond. Internationale politiek op de schaal van het vormingswerk. Ons vormingswerk was eigenlijk, in weerwil van wat wij zeiden, ideologisch behoudend, ging uit van modernistische agogiek, Hollandse kwesties, bewustwording met welk doel? De ervaring van het ervaringsleren was – en bleek - begrensd, beperkt tot een psychologische opdracht.

Je was zoals gezegd consultant voor een vormings- en verzoeningsproject van de Ierse Raad van Kerken. Later werkte je in Girard-verband met Aat van Rhijn uit Bergen. Grote ernstige Ieren naast de leerling-verpleegsters die ik een week mocht begeleiden. Ik hoorde

en zag hoe jij wilde vertrekken vanuit een bovennationale en politieke vraag. Vrede kan worden geoefend door elkaar te ontmoeten.

't Dackhues ging een andere koers varen. Op streek. Ook om aan te kunnen sluiten bij de "gewone" katholieke mensen in de regio. Als prior moest je mee en je verhouden tot katholieke bestuurders. Ik zie je nog onwennig zitten naast burgemeester Aalders, op en top KVP-er. Verfoeid, ook door jou, maar... we wilden de streek in. Met en via David van Ooijen haalde je zelfs het kabinet den Uyl naar Huissen. Je stond naast Ed van Thijn, raakte vertrouwd met Jos van Kemenade. Ik was er ook bij, inmiddels directeur van het centrum. Binnen of buiten de regio. 't Dackhues ging op streek, maar jij? Je ging op de 'journalistieke wereld toer'. Globalisering, je had gesprekken voor *de Bazuin*, overal in de wereld. Toen was ik een beetje jaloers. Jij de wereld in, ik werkend achter de kloosterdeuren. Ineke zette een tentoonstelling op die werd tegengehouden. Etsen van ondergoed, step-ins, korsetten. Titel van de tentoonstelling: *Drukwerken* en even was het eng... de censuur, het dominicaanse verbod...

De Bazuin organiseerde landelijke lezersdagen die ik mocht voorzitten. Dat was indrukwekkend, jij als redactiesecretaris meegezogen in de passie van Karl Derksen, Jan Ernst en vele anderen. Ik herinner

me een drukbezochte dag van de 'basisbeweging' te IJmuiden. Gast van de Kritische Gemeente IJmond. Schillebeeckx presenteerde zijn nieuwe en vrije ambtstheologie. Ik mocht voorzitten. En ook waren we samen met Gustavo Gutierrez in de Dominicus aan de Spuistraat. Mijn zoon Willem ontving van deze bevrijdingstheoloog wijn en brood.

De Bazuin: signaleren, waarnemen, analyseren, interviews ter plaatse af nemen. Je maakte de stap terug, weer naar de theologie, reflectie, het Dominicaans *Studiecentrum voor Theologie en Samenleving* kwam er aan. Aangespoord door de provinciale kapittels, kwam het in Nijmegen van de grond. Was het vormingswerk niet te vrijblijvend, te oppervlakkig? Voor het eerst hoorde ik ook jouw aarzelingen bij het Dackhuesbeleid. In Huissen maakte Henk Segtenberger zijn opwachting in de staf van 't Dackhues. Hij werd toegelaten tot de beruchte stafvergaderingen. Was het niet tijd om het vormingswerk te richten op de toerusting van een nieuw kerkelijk kader? In Nijmegen vroegen de mensen naar scholing en toerusting. "Wij weten vrijwel niets van het geloof en de bijbel. We zijn dom gehouden! Laat ons de achterkant van geloof en traditie zien." Dat was natuurlijk een voor dominicanen vreugdevolle vraag. Wij van het Dackhues aarzelden, voelden ons niet zo rooms en kerkelijk... Nou nee, wij waren zelfs benauwd voor zendings- en bekeringsdrang. Het betreden van een klooster was al religieus genoeg.

Toch gingen we van start onder de vleugels van de gemeente, maar wel als klooster en centrum samen, op de zolder. Jij wilde toerusting om de wereldvragen in kerk en parochie aan te kunnen. Opbouw in de zin van het tweede Vaticaanse

concilie. Ik vertegenwoordigde een reformatorisch geluid: niet bij de politiek, de wereld en de menselijke verhoudingen beginnen maar bij het horen en lezen van de Schriften, en dan gewoon voor in de bijbel, bij Genesis beginnen. Doorlezen, zo wordt je ervaring geordend in de verhalen. Zo word je geopenbaard! Nee, vond jij, geen openbarings-positivisme. Starten bij de geloofsvragen van de mensen, dat is toerusting, de dominicaanse traditie laat zich zo niet inpeperen. Die spanning is nooit verdwenen: waar begin je.? In elk geval niet meer zomaar bij de "ervaring" – of juist wel?!

Daar zaten we, André... in de wasserij met enkele tientallen. Jij voegde je - met enige tegenzin aanvankelijk? - bij het paradigma van "de Schriften laten horen en openleggen". Maar ik zal niet vergeten hoe daar op zolder de oerstukken uit Genesis 1 werden gelezen en de mensen open gingen. Wat een openbaring! Voor jou en voor mij. Daar verlang ik wel eens naar terug. Het toerustingswerk werd gedragen door broeders en zusters, theologen en agogen, spel- en muziekdocenten, pastoraal getraind. Jij stond open voor die discussies over de fundamenteën, genoot ervan, mopperde er soms over, maar deed van harte mee.

Totdat jij echt omschakelde naar het DSTS, Daar verloor ik je een beetje uit het oog. Ik constateerde dat je wel blij was om in een academisch dominicaans verband verder te kunnen. Met theologie en vormingswerk. Daar schreef je, confererde je, maakte je artikelen in de DSTS cahiers. Je artikel uit 1997, "Elkaar in het gelaat zien", behoort tot het mooiste wat ik van je heb gelezen. Hier wordt een mogelijke tegenstelling tussen horen, zien en ervaren theologisch overwonnen. Het ervaren wordt verstaan in

het horen en het aanzien van het gelaat.

Terwijl ik met dit epistel bezig ben, lees ik dat je naar het Berchmanium gaat verhuizen. Tijdelijk weliswaar maar dat is – zoals jij als geen ander weet – relatief. Met Manuela sprak ik af deze brief ook in een groter verband aan jou te overhandigen. Ik kan er helaas niet bij zijn. Ik moet reizen zoals je weet. Maar... mijn brief aan jou ligt er niet alleen ter ere van je 75e verjaardag, maar bovenal als erkenning. Van je betrokkenheid; je trouw aan mensen, aan mij, blijkt voortdurend. Beschouw deze brief en terugblik als mijn dankbare reflectieve cadeautje aan jou, met wie ik veel deelde en van wie ik ook leerde! Jij hebt ons nooit losgelaten, nooit laten lopen!

Rob Treep

De dominicaanse traditie laat zich zo niet inpeperen

Roddelen met André

Als ik aan roddelen denk, denk ik in eerste instantie aan mijn tante Mies, de oudste zus van mijn moeder, de oudste dochter in een gezin van 16 kinderen. De enige dochter wier huwelijk op de klippen was gelopen en die al vroeg bij haar moeder, mijn oma, introk, en in dat huis en de rol van chaperonne van mijn oma het zenuwcentrum werd van de hele talrijke familie. Ze wist alles, ze onthield alles, kende de vele neven en nichten feilloos bij naam, ja, ze wist veel van wat er omging in die vele andere gezinnen, had een penetrant psychologisch inzicht en ook de gave snel en eenvoudig onder te woorden te brengen wat er met dit of dat familielid mis was. Een bezoek aan tante Mies (in de vroege tijd zat mijn oma hierbij zelf nog rustig mee te luisteren in de grote leunstoel in het midden van de kamer) bracht je altijd in een wereld van speculaties, in een omgeving vol vele klachten, klachten over van alles en nog wat, klachten die je allemaal zo kon begrijpen, over familieleden die toch wel weer heel vervelend waren geweest, en ook, ja, zoals je elke dag op het televisiejournaal kon zien, klachten over een aarde vol slechte mensen überhaupt die de hele wereld naar de santjuttemis aan het helpen waren. Er waren rake, welgekozen woorden in het geroddel van tante Mies, er was psychologisch inzicht, inzicht in zwakheden, er was venijn, maar er was ook empathie, ze schonk ook warmte en geborgenheid. Totdat...

een van mijn andere tantes tegenover mijn moeder een keer een vraag stelde die mijn moeder zichzelf nooit had gesteld en die haar waarlijk verbouwereerde: “Maar besef je dan niet dat jullie bij haar net zo hard over de tong gaan als wij?”

Empathie, warmte, geborgenheid, welgekozen woorden, psychologisch inzicht, iemand die anderen kan zien – als ik aan André denk spoelen deze lieve woorden en associaties door mij heen. Als je dergelijke woorden en associaties allemaal zonder bezwarende context netjes achter elkaar posteert, en er ook nog eens een feestelijke vaas met bloemen naast zet, dan ontstaat er uiteindelijk alleen maar een droge lofrede, iemand de mimetische theorie toegedaan niet waardig. Wat dan ontsnapt aan de aandacht is dat André alleszins de geestelijke uitrusting heeft om een Grootroddeltalent te worden. Dat hij iets gemeen heeft met mijn eigenste tante Mies. André is op een bepaalde manier roddel-aanspreekbaar, maar roddelen met André is ook altijd iets heel ongewoons. Ja, roddelen: bij sommige mensen lukt het niet, bij anderen mensen lukt het wel – maar bij André lukt het *heel vaak wel* maar dan ook steeds *alleen maar een heel klein beetje*.

Ik weet waarover ik spreek, want, moet ik bekennen, ik heb het meermalen bij hem geprobeerd. Binnen de Girard Studiekring, die

soms bijna een familie voor me is, kan ik me – net als binnen een familie – vaak ergeren aan allerlei neigingen van individuele leden. De verlegenheid van de een en de stelligheid van de ander, de bekrompen stokpaardjes van de een, de uitzinnige vergezichten van de ander, de intellectuele chaos of zweverigheid van de een, het schoolmeesterschap of de onverbiddelijke rationaliteit van de ander. Als ik André polste over deze of gene ergernis, dan is er altijd een kleine, voorzichtige resonantie, een signaal – soms met een twinkeling in de ogen – die me doet gevoelen dat André begrijpt waar ik het over heb. Maar vervolgens komt het gesprek hierover al snel stil te liggen, komt alles tot rust, en kan de ergernis waarmee alles begonnen is verzinken. Pogingen met André te roddelen eindigen steeds in brede stiltes.

Wat over mijn tante Mies werd gezegd, zal ook opgaan voor André. Wij gaan ook allemaal bij André over de tong. Als er tussen iemand anders en André over mij geroddeld wordt, dan zal het gesprek ongetwijfeld op dezelfde manier (met een twinkeling in de ogen misschien) uitmeanderen in een brede stilte. Wellicht is dit het begin van wat katholieke theologen “voorspraak” noemen. En altijd zal ik nieuwsgierig blijven naar wat er achter die twinkeling schuilgaat.

Berry Vorstenbosch

Bij
bij

Iemand die
anderen kan zien

Verbinden

*Een dankbaar eerbetoon aan
André Lascaris bij zijn 75ste
verjaardag*

Ik was eens op een verjaardag van een vrouw die negentig was geworden. Tijdens het praten met elkaar merkte een van de kleinkinderen op dat het toch wel heel saai moest zijn om zo oud te zijn. “Helemaal niet, antwoordde haar oma, want nu heb ik zoveel tijd om terug te denken aan alles wat er in mijn leven gebeurd is.” In die geest vat ik ook deze laudatio op. Het is voor ons mensen goed om ‘de plaats rust’ te maken, om met verwondering en dankbaarheid terug te zien of, zoals het in de protestantse traditie zo treffend gezegd wordt ‘je zegeningen te tellen’. Dat kan ons kracht geven om in een fase waarin ons leven sterk verandert, het lef te hebben om je te concentreren op de dag die naar een woord van Jezus ‘genoeg heeft aan zichzelf’. Het is de dag van vandaag die ons de blijdschap van leven kan leren en daarom mijn terugblik, die ik beperk tot de aanwezigheid en werkzaamheid van André in ons klooster in Huissen.

Huissen

In het jaar 1972 kwam hij daar wonen met als opdracht om te onderzoeken of het klooster iets kon betekenen voor de catechese in de zeven parochies van het dekenaat Bommel. Ofschoon dit werk niet erg van de grond wilde komen, vormde het wel een eerste

aanzet van wat later het toerustingswerk zou gaan heten. In november van 1972 werd André tot prior gekozen en in de negen jaar dat hij die verantwoordelijkheid zou dragen heeft hij zich laten kennen als een man die graag verbindingen legde. Hij toonde altijd veel belangstelling voor alle medewerkers van het in 1967 gestarte vormingscentrum ‘t Dackhues. Dat vormingswerk was in die dagen voor de dominicanen een geschikte vorm om het werk van de verkondiging vorm te geven. Het was een werksoort die gekenmerkt werd en wordt door het besef dat er al veel informatie, kennis en ervaring in mensen aanwezig is. Dus niet van bovenaf mensen iets leren, maar opdelfen van wat er al in hen aanwezig was en dat alles mededeelzaam maken aan anderen. Juist in die uitwisseling en communicatie, in die verbinding met anderen vindt het proces van vorming en bezieling plaats tussen mensen. Zij worden als het ware elkanders leraar. Vandaar dat de man of vrouw die de groep begeleidde geen docent maar eerder een ‘animateur’ of ‘inspirator’ was die zorgde dat de onderlinge communicatie op een goed niveau plaats vond. Verbinden dus.

Onderlinge communicatie

Als prior achtte André die onderlinge verbinding tussen de medebroeders van groot belang en daartoe werden er bezinningsdagen gehouden waarin het

*Als
mensen
wist te*

persoonlijk welbevinden van hen onderwerp van gesprek was. Dit was iets nieuws in een kloosterlijk milieu waarin daarvoor persoonlijke communicatie eigenlijk niet een echt thema was. Zoals gezegd onderhield André ook goede banden met de stafmedewerkers van het vormingscentrum die zich in toenemende mate met de dominicanen verbonden gingen voelen. Wij maakten in die dagen ook de vorming van een ‘groot convent’ mee en hadden samenkomsten waarin gewerkt werd aan de goede verbinding – ook op persoonlijk vlak – van de mensen die in ‘t Dackhues werkten. Een van de gevolgen ervan was de stichting van een gemengde gemeenschap in de Parkstraat in Arnhem. Over het wel en wee daarvan behoeft ik niet te spreken want het staat hier voor de verbindende kracht die er van André is uitgegaan.

Toerustingswerk

Een van de medebroeders, Bert Wullfelé, voerde ons binnen in het nieuwe lezen van de Bijbel zoals dat door de Amsterdamse school gepraktiseerd werd, met name door de exegeet Breukelman. Dit werkte als een nieuw begin en was ook de start van wat later het Dominicaans Toerustingscentrum zou gaan heten. Geheel in de lijn van het vormingswerk werd er een programma ontwikkeld om vrijwilligers in het pastoraat inhoudelijk, bijbels en theologisch te scholen in een verantwoord omgaan met mensen in pastorale situaties. De Bijbelse verhalen en grondwoorden waar daarvoor dragend uitgangspunt. Er kwamen rijke jaren aan, waarin medebroeders en zusters een groot gebied van het land doorkruisten om cursus te geven. In een aanvankelijk driejarige cursus. André vervulde daarin ook zijn eigen rol door op de zaterdagen in Huissen

als theoloog gesprekspartner te zijn van de cursisten. Ik herinner me hem daarbij vooral als een rabbi die op zijn eigen spitse en verrassende manier mensen aan het denken wist te zetten. Het was in al die jaren ook zijn wijze van preken die voor velen een zegen was en waardoor hij getekend werd als de man die het liefst uit zijn hoofd in directe verbinding met mensen tot hen sprak. Hij deed dat overigens ook door de boeken die hij langzaam maar zeker publiceerde, maar zijn werkzaamheid in huis verplaatste zich enerzijds naar het bestuur van de provincie en vervolgens naar het *Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving* waarvan hij de bedenker en oprichter was. Het is niet aan mij om daarover te spreken, want dat zullen anderen zeker doen.

Dank

Hier moge volstaan dat André in mijn ogen en die van mijn medebroeders een pionier is geweest in het leggen van verbindingen tussen mensen. Dat hij tot op vandaag het middelpunt is van een grote groep vrouwen en mannen die hem met genegenheid en zorg omringen, moge daar het overtuigend bewijs van zijn en hem tegelijk de verzekering geven dat in de situatie waarin hij door lichamelijk onvermogen beland is, niet isolement het bepalende woord is maar verbondenheid.

Zo moge hij in de tijd die hem gegeven is met verwondering en dankbaarheid terugzien op zijn leven en diep in zijn hart weten dat hij een ‘gezegend mens’ is. Dat moge jouw dagen met vreugde vervullen, zoals het in de veertigste Psalm geschreven staat:

*Bode van uw gerechtigheid ben ik
waar de schare te samengestroomd is; zie
mijn lippen hield ik niet gesloten: Gij,
Heer, Gij weet dit van mij.*

*Uw gerechtigheid – haar heb ik nimmer
in het eigen hart weggeborgen:
ik verkondig uw trouw, uw verlossing,
zwijg niet van uw genade, uw waarheid,
waar de velen bijeen zijn vergaderd.*

*Mogen uw genade, uw waarheid
mij behoeden te allen tijde;
Heer, ontzeg mij dan niet uw ontferming.*

(vertaling Abdijboek)

Henk Jongerius

Caribbean Studies Centre

